



ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Π.Μ.Σ.: ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2019-2020

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Του Σπυρίδωνος Νικολάου Ντίλη
Α.Μ.: 7340011519013

**“Η θεμελίωση και η υφή των δικαιωμάτων σύμφωνα με τον
Robert Nozick.”**

Επιβλέποντες:

Όνοματεπώνυμα επιβλεπόντων

α) ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΒΟΥΤΣΑΚΗΣ

β) ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

γ) ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΒΑΣΙΛΟΓΙΑΝΝΗΣ

Αθήνα, 30 Νοεμβρίου 2020

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

I. ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	4
II. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΒΑΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ROBERT NOZICK	7
1. Εισαγωγικές έννοιες.....	16
1.1. Η αρχή της ισότητας και η δικαιοσύνη.....	18
1.2. Ισότητα και αναλογία.....	19
1.2.1. Μια σύγχρονη λύση κοινωνικής δικαιοσύνης.....	21
1.2.2. Το πρόβλημα του λανθασμένου κριτηρίου.....	22
2. Ισότητα, Δικαιοσύνη, Ανθρώπινη Αξία.....	25
III. ΜΕΡΟΣ Α: ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ROBERT NOZICK	28
1. Πως εισάγεται η έννοια του δικαιώματος;.....	28
1.1. Δεοντοκρατία και συνεπειοκρατία σε σχέση με την έννοια του δικαιώματος.....	29
1.1.1. Δεοντοκρατία και Δικαιώματα.....	29
1.1.2. Συνεπειοκρατία και δικαιώματα.....	30
1.2. Anarchy State and Utopia. Μια αρχική εκτίμηση στο πως εισάγει ο Robert Nozick τα δικαιώματα.....	30
2. Η εισαγωγή, από τον Nozick, της έννοιας του πλευρικού περιορισμού.....	43
2.1. Ηθικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων και η ιδιοκτησία επί του εαυτού.....	46
2.1.1. Ηθικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων.....	46
2.1.2. Η ιδιοκτησία επί του εαυτού.....	47
2.1.2.1. Το ελάχιστο κράτος.....	47
2.1.2.2. Το δικαίωμα ιδιοκτησίας και η φορολογία.....	49
2.2. Απόλυτα και prima facie δικαιώματα.....	52

III. ΜΕΡΟΣ Β: Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ROBERT NOZICK ΣΕ ΕΝΤΑΣΗ ΜΕ ΤΙΣ ΑΛΛΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ.	56
1. Η θεωρία των δικαιωμάτων του Nozick σε ένταση με τον ωφελμισμό και τις άλλες ηθικές θεωρίες.....	57
2. Nozick και Rawls.	60
2.1. Κοινωνική Συνεργασία.....	61
2.2. Η αρχική θέση ισότητας. Φυσικά πλεονεκτήματα και αρετές.	62
IV. ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗΣ	64
V. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	68
ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ-ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ-ΣΧΗΜΑΤΩΝ.....	68
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΟΓΡΑΦΙΑ – ΜΕΛΕΤΕΣ	69
ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΟΓΡΑΦΙΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ	71

Copyright © Σπυρίδων Ντίλης, 30.11.2020

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All Rights reserved. Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

«Τα άτομα έχουν δικαιώματα, και υπάρχουν πράγματα τα οποία κανένα πρόσωπο ή ομάδα δεν μπορεί να τους κάνει (χωρίς να παραβιάσει τα δικαιώματά τους).»

“Individuals have rights, and there are things no person or group may do to them (without violating their rights).”

*R. Nozick, Anarchy, State and Utopia,
Blackwell Publishing, 1974, σ. ix*

I. ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η παρούσα εκπονήθηκε το Φθινόπωρο του 2020, ως η απαραίτητη διπλωματική εργασία μου, στα πλαίσια της ολοκλήρωσης του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στην Ιστορία, Κοινωνιολογία και Φιλοσοφία Του Δικαίου με ειδίκευση στη Φιλοσοφία του Δικαίου, της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κατά τα έτη 2019-2020.

Το θέμα επιλέχθηκε με την καθοδήγηση του επιβλέποντος μου κ. Β. Βουτσάκη και ομολογώ πως ενώ στην αρχή δεν ήμουν πολύ σίγουρος σχετικά με το κατά πόσο με γοήτευε το συγκεκριμένο θέμα, στη συνέχεια το βρήκα εξαιρετικά ενδιαφέρον και θα ήθελα, δημοσίως να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου για την πολύτιμη βοήθεια του στην επιλογή του θέματος αυτού, αλλά και για τις σημαντικές παρατηρήσεις του κατά τη διάρκεια της συγγραφής της παρούσης.

Η παρούσα πραγματεύεται τη θεμελίωση και την υφή των δικαιωμάτων, όπως αυτά τα εισάγει ο Robert Nozick στο έργο του *Anarchy, State and Utopia* το οποίο εκδόθηκε το 1974. Το θέμα όμως είναι πιο ευρύ από ότι δηλώνει ο τίτλος γιατί ανάλογα την υφή και τον τρόπο με τον οποίο εισάγονται τα δικαιώματα σε μια θεωρία υπάρχουν βαθύτατα διαφορετικές κατευθύνσεις της ίδιας της θεωρίας αλλά και επί ζητημάτων στον υλικό κόσμο που καλείται να αντιμετωπίσει.

Ο Nozick, όπως θα φανεί εισάγει με κεντρικό τρόπο τα δικαιώματα και η θεωρία του είναι μία *rights based theory*, δηλαδή μία θεωρία που θεμελιώνεται και βασίζεται στα δικαιώματα και στον κεντρικό τρόπο με τον οποίο εισάγονται. Η πρωτοκαθεδρία των δικαιωμάτων όπως αυτά εισάγονται από τον Nozick δεν αφήνει περιθώρια εισαγωγής μιας ωφελμιστικής προσέγγισης, ούτε ενός ωφελιμισμού των δικαιωμάτων.

Από την άλλη μεριά, ο απόλυτος τρόπος εισαγωγής των δικαιωμάτων ως πλευρικών περιορισμών, έννοια με την οποία θα ασχοληθούμε στην παρούσα, καθώς και όσα δέχεται περί ιδιοκτησίας ο Nozick, οδηγούν στην υιοθέτηση λύσεων όπως το ελάχιστο κράτος και η απόρριψη κάθε έννοιας κρατικής μέριμνας για αναδιανεμητική δικαιοσύνη. Για το Nozick η φορολογία ισοδυναμεί με κλοπή και το κράτος που φαντάζεται ως δίκαιο αναπαράγει αυτό που ονομάζω «σύνδρομο του Καιάδα».

Η θέση αυτή του Nozick, η οποία χαρακτηρίζεται από κοινωνική αδιαφορία, απορρέει από μία διαστρέβλωση της καντιανής ηθικής και παρ' όλο που ο ίδιος ο Nozick προσπαθεί να θεμελιώσει την υφή και την κεντρική θέση των δικαιωμάτων του στην καντιανή δεοντοκρατική θεώρηση, χάνει, κατά τη γνώμη μου, μια σημαντική παράμετρο από αυτή, όπως θα φανεί προς το τέλος της παρούσας, με άμεσο αποτέλεσμα να δημιουργεί μία θεωρία που ενώ ξεκινάει από το σεβασμό του προσώπου, εντούτοις καταλήγει σε μία κοινωνικά ανάλγητη θεώρηση.

Η εισαγωγή στον προβληματισμό για τη θέση και την υφή των δικαιωμάτων λαμβάνει χώρα στην παρούσα με ένα απόσπασμα από το έργο του Dostoevsky: «Εγκλημα και Τιμωρία» στο οποίο ο κεντρικός ήρωας του έργου σκοτώνει με τσεκούρι μία ηλικιωμένη πλούσια με τη δικαιολογία ότι με τα χρήματα της θα σωθούν πάρα πολλές νέες γυναίκες και άνθρωποι.

Μία αντίστοιχη δικαιολόγηση στυγνών εγκλημάτων – ανθρωποκτονιών ηλικιωμένων που έγιναν, λίγο στα τέλη της δεκαετίας του '80 στην Ελλάδα, από μία ομάδα ανθρώπων η οποία ονομάστηκε «εταιρία δολοφόνων», ήταν και το ότι οι δράστες έπαιρναν χρήματα από αυτούς τους ηλικιωμένους και τα μοίραζαν, μεταξύ άλλων, σε αναξιοπαθούντες.

Η εισαγωγή αναφέρεται και στο ηθικό δίλημμα που περιγράφει ο Sandel με τον οδηγό του τρένου που χωρίς φρένα κατευθύνεται προς πέντε εργάτες και που για να μην τους σκοτώσει θα πρέπει να στρίψει το τρένο σε διπλανές ράγες με αποτέλεσμα τη θυσία ενός άλλου εργάτη. Με αυτά τα παραδείγματα εισάγεται η θέση του ωφελιμισμού και αντιδιαστέλεται με την ανάλυση που ακολουθεί για το πως εισάγει ο Nozick τα δικαιώματα. Η εισαγωγή θίγει ακροθιγώς και κάποια σημαντικά θεωρητικά ζητήματα.

Κατά τα άλλα, η παρούσα χωρίζεται σε δύο μέρη:

Στο πρώτο μέρος επιχειρώ να αναλύσω τη θεμελίωση των δικαιωμάτων του Robert Nozick, κυρίως αναλύοντας τις θέσεις του στο έργο του *Anarchy, State and Utopia*, αλλά και αναλύοντας τις μετέπειτα θέσεις του όπως τις εισάγει κυρίως στο έργο του *Philosophical Explanations* του 1981. Προσπαθώ, επίσης να λάβω υπόψιν και άλλες θέσεις του Robert Nozick από άλλα έργα του. Επίσης, αναλύω τα απόλυτα και τα *prima facie* δικαιώματα και δίνω μία απάντηση στο ηθικό δίλημμα του Sandel και του Dostoevsky με μια μεταφορά από το χώρο των μαθηματικών και την έννοια του απείρου.

Στο δεύτερο μέρος γίνεται μια προσπάθεια να αναλυθεί η ένταση της θεωρίας του Nozick με τον ωφελιμισμό και τις υπόλοιπες δεοντοκρατικές θεωρήσεις τις οποίες ο Nozick τις

κατηγορεί ότι ρέπουν προς ένα ωφελιμισμό δικαιωμάτων. Επίσης θίγω ακροθιγώς κάποιες διαφωνίες που διαφαίνονται με τον τρόπο που αντιμετωπίζει ο Nozick τις θέσεις του Rawls, κυρίως για την (ανα)διανομή του παραγόμενου πλούτου.

Η παρούσα καταλήγει με μία κριτική επισκόπηση και μια παρουσίαση της δικής μου θέσης περί του πως κατανοώ την αντίληψη του Rawls περί δικαιωμάτων σε αντιδιαστολή με τη θέση του Nozick.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμότατα και τους τρεις διδάσκοντες που αποτελούν την τριμελή επιτροπή, τους κκ Φ. Βασιλόγιαννη, Β. Βουτσάκη και Κ. Παπαγεωργίου για τη διδασκαλία τους σε όλη τη διάρκεια του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών, η οποία υπήρξε η κύρια αιτία να αντιληφθώ πτυχές της φιλοσοφίας του δικαίου που αγνοούσα παντελώς. Είμαι εξαιρετικά ευτυχής που αξιώθηκα να παρακολουθήσω τις παραδόσεις των τριών καθηγητών μου, αλλά και του Ομότιμου Καθηγητή μου κ. Π. Σούρλα και εύχομαι για πολλά χρόνια νεότεροι νομικοί και όχι μόνο να έχουν την ίδια τύχη που είχα και εγώ.

Σπύρος Ντίλης,
Αθήνα, 30.11.2020

II. ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΒΑΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ROBERT NOZICK

«- Άκου παρακάτω. Απ' την άλλη είναι οι νέες, φρέσκιες κοπέλες που χάνονται τζάμπα και βερεσέ χωρίς υποστήριξη κι είναι χιλιάδες κι είναι παντού. Εκατό, χίλια καλά έργα μπορούν ν' αρχίσουν, να γίνουν και να διορθωθούν με τα λεφτά της γριάς που είναι καταδικασμένα να χαθούν στο μοναστήρι! Εκατοντάδες, χιλιάδες ίσως υπάρξεις θα βρίσκαν ένα δρόμο. Δεκάδες οικογένειες θα σώζονταν απ' τη φτώχεια, απ' το χαμό, απ' τη διαφθορά, απ' τα ανταφροδισιακά νοσοκομεία κι όλα αυτά με τα λεφτά της. Σκότωσε την και πάρε τα λεφτά της για ν' αφιερωθείς ύστερα μ' αυτά στην υπηρεσία όλης της ανθρωπότητας και του κοινού σκοπού. Τι λες; Δε θα σβήσει άραγε ένα τόσο μικρό εγκληματάκι με τις χιλιάδες καλές πράξεις; Για μια ζωή, χιλιάδες ζωές θα σωθούν χιλιάδες από τη σήψη και την αποσύνθεση.

Ένας θάνατος για εκατό ζωές, μα αυτό είναι η πιο επωφελής ανταλλαγή! Μα και τι αξία έχει στη μεγάλη ζουγαριά η ζωή αυτής της χτικιάρας, της ανόητης και κακιάς γριάς; Όχι παραπάνω απ' τη ζωή μιας ψείρας, μιας κατσαρίδας κι ούτε τόσο, γιατί η γριά είναι και βλαβερή. Αυτή χαλάει τη ζωή των άλλων. Τις προάλλες δάγκωσε το δάχτυλο της Λιζαβέτας, έτσι από κακία, παρά λίγο να της το κόβανε!»¹



Εικόνα 1: Μία υπόθεση που συγκλόνησε την Ελληνική κοινωνία.²

¹ **Fyodor Dostoevsky**, *Εγκλημα και τιμωρία*, εκδ. Γκοβόστη, μτφ. Άρης Αλεξάνδρου, Αθήνα, 1990, αναπαραγωγή, εκδ. ΤΟ ΒΗΜΑ, βιβλιοθήκη του κόσμου, 2009, σ. 80-81

² <https://www.mixanitouxronou.gr/quot-etaireia-dolofonon-quot-skotonan-ilikiomenoys-gia-na-toys-klironomisoyh/>

Ο Sandel θέτει ένα ηθικό δίλημμα. Συγκεκριμένα λέει:

«Ας υποθέσουμε ότι είστε ο οδηγός ενός τρένου που τρέχει στις γραμμές με ταχύτητα εξήντα μίλια την ώρα. Μπροστά σας βλέπετε πέντε εργάτες που στέκονται στις γραμμές, με τα εργαλεία στο χέρι. Προσπαθείτε να σταματήσετε, αλλά δεν μπορείτε. Τα φρένα δε δουλεύουν. Είστε απελπισμένος, γιατί γνωρίζετε ότι, αν πέσετε πάνω στους πέντε εργάτες θα πεθάνουν όλοι. (Ας υποθέσουμε ότι το γνωρίζετε με βεβαιότητα.) Ξαφνικά παρατηρείτε μια παράπλευρη σιδηροτροχιά στα δεξιά. Και σε αυτές τις γραμμές υπάρχει ένας εργάτης, αλλά μόνο ένας. Συνειδητοποιείτε ότι μπορείτε να στρέψετε το τρένο στην παράπλευρη τροχιά, σκοτώνοντας τον ένα εργάτη, αλλά σώζοντας τους πέντε. Τι θα πρέπει να κάνετε;»³

Ας ονομάσουμε αυτήν την περίπτωση ως Περίπτωση 1. Σε αυτήν την Περίπτωση 1, πολλοί από εμάς θα απαντούσαμε να πιάσει το μοχλό και να στρίψει δεξιά το τρένο, ώστε να θυσιάσαμε μεν ένα εργάτη, αλλά να σώναμε πέντε. Ας δούμε, τώρα την περίπτωση (Περίπτωση 2) της γριάς του Dostoevsky, την οποία μάλιστα τη σκοτώνει με τσεκούρι ο ήρωας του συγγραφέα στο έργο του Έγκλημα και τιμωρία. Όλοι, μάλλον θα συμφωνούσαμε ότι ο ήρωας του έργου έχει διαπράξει ένα στυγερό έγκλημα.

Αν συγκρίνουμε τις περιπτώσεις 1 και 2, όμως, θα δούμε ότι ο μοχλός του οδηγού του τρένου και το τσεκούρι του ήρωα του Dostoevsky στο έργο του Έγκλημα και τιμωρία εκτελούν παρόμοιο έργο και πως και στις δύο περιπτώσεις αν δεχτούμε ως ηθική πράξη τη θυσία ενός προσώπου για να βοηθήσουμε-γλυτώσουμε-σώσουμε πολλά άλλα πρόσωπα θα

³ M.Sandel, Δικαιοσύνη. Τι είναι το σωστό;, ΠΟΛΙΣ, 2019, σ. 37-38

έχουμε προβεί σε μια αριθμητική στάθμιση και θα έχουμε υιοθετήσει ένα επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο είναι ηθικά αποδεκτή ίσως και επιτακτική η πράξη μας να θυσιάσουμε το μικρότερο αριθμό προσώπων προς όφελος των περισσότερων. Αυτή την αρχή ακολουθεί μία ολόκληρη ομάδα ηθικών θεωριών που αναζητούν τη μεγιστοποίηση της ωφέλειας σε μία κοινωνία. Οι θεωρίες αυτές ονομάζονται ωφελμιστικές θεωρίες και αποτελούν υποκατηγορία των συνεπειοκρατικών θεωριών των οποίων γνώμονας για το δίκαιο μίας πράξης είναι οι συνέπειες που αυτή επιφέρει.

Από την άλλη μεριά, η θεωρία που αναπτύχθηκε από την ανθρώπινη νόηση σύμφωνα με την οποία κάθε άνθρωπος έχει συγκεκριμένα δικαιώματα τα οποία είναι σύμφυτα με την ανθρώπινη ιδιότητα του και εκπηγάζουν παραχρήμα και άνευ ετέρου από αυτήν ξεκινάει από πολύ παλιά στο χρόνο. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, τα ανθρώπινα δικαιώματα αναπτύσσονται την ενέργεια τους χωρίς την ανάγκη να βασίζονται πάνω σε νόμους ή συμβάσεις. Ο Nozick, όπως θα δούμε, πανηγυρικά εξαγγέλλει:

«Τα άτομα έχουν δικαιώματα, και υπάρχουν πράγματα τα οποία κανένα πρόσωπο ή ομάδα δεν μπορεί να τους κάνει (χωρίς να παραβιάσει τα δικαιώματά τους).»⁴

Είναι προφανές πως ο Nozick, με τον τρόπο και την υφή που εισάγει τα δικαιώματα του δεν αφήνει περιθώριο σε καμία ωφελμιστικού τύπου στάθμιση. Όπως θα δούμε η υφή των δικαιωμάτων, όπως εισάγονται από τον Nozick αποτελεί αξεπέραστο εμπόδιο για κάθε στάθμιση και βέβαια και στην Περίπτωση 1 και στη, μάλλον ισοδύναμη, Περίπτωση 2 η απάντηση του Nozick είναι αδιαμφισβήτητη: δεν έχω δικαίωμα να επέμβω στα δικαιώματα κανενός προσώπου, είτε με το μοχλό είτε με το τσεκούρι και να τα θυσιάσω.

Περαιτέρω, τα δικαιώματα αυτά έχουν ένα εύρος που ποικίλει ανάλογα τη φιλοσοφική θεώρηση από την οποία εξετάζονται. Βασικοί άξονες, πάντως, στο δικό μας σύστημα είναι τα δικαιώματα στη ζωή, την ελευθερία και την ιδιοκτησία τα οποία συμπληρώνονται από

⁴ R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σ. ix

δικαιώματα στην υγεία, αλλά και άλλα, αναλόγως. Τον 4ο π.Χ. αιώνα, ο Αριστοτέλης εισήγαγε ότι κάθε πολίτης είχε ίσα δικαιώματα στην εξουσία. Αυτή η θεώρηση, βέβαια, δε στηρίζεται στην ανθρώπινη ιδιότητα, αλλά στην ιδιότητα του πολίτη. Παρουσιάζει όμως ένα δικαίωμα το οποίο αναπτύσσεται αυτόματα και χωρίς την ανάγκη ύπαρξης σχετικής κανονιστικής διάταξης και χωρίς άλλη συμφωνία ή σύμβαση μεταξύ των ανθρώπων-πολιτών.⁵

Ήδη από τα πρώιμα χρόνια του Μεσαίωνα αναπτύχθηκε ένας διάλογος σχετικά με το κατά πόσο υφίστανται φυσικά δικαιώματα και κυρίως ποια είναι η φύση τους. Νομικοί, θεολόγοι και φιλόσοφοι παραθέσαν αρκετές απόψεις επί του θέματος. Σημαντικό θέμα αποτέλεσε το δικαίωμα στην ιδιοκτησία για το οποίο υπήρξαν διαφορετικές απόψεις.

Στη συνέχεια διανοητές και φιλόσοφοι όπως οι Hugo Grotius, John Locke, Thomas Hobbes και Samuel Pufendorf προώθησαν τη θεωρία των φυσικών δικαιωμάτων. Ο Locke ισχυρίστηκε ότι πριν οι άνθρωποι οργανωθούν πολιτικά, βρίσκονται σε μια φυσική κατάσταση και είναι εφοδιασμένοι με δικαιώματα στη ζωή, την υγεία, την ελευθερία και την ιδιοκτησία:

”The State of Nature has a law of Nature to govern it which obliges every one: And Reason, which is that Law, teaches all mankind, who will but consult it, that being all equal and independent, no one ought to harm another in his Life, Health, Liberty or Possessions”⁶.

Ο Locke επίσης θεώρησε πως κάθε⁷ άνθρωπος έχει ένα φυσικό δικαίωμα στην ιδιοκτησία του ίδιου του εαυτού. Συνέπεια της ως άνω παραδοχής είναι ότι σε κάθε άνθρωπο ανήκει και ότι παράγεται από αυτόν. Οι δημοφιλείς θεωρίες του Locke για την κοινωνική σύμβαση, το φυσικό δίκαιο και τα φυσικά δικαιώματα, την ιδιοκτησία, τον ρόλο των γυναικών, τη

⁵ Ellen Frankel Paul, Fred D. Miller, Jr, Jeffrey Paul, (edit.), *Natural Rights Liberalism from Locke to Nozick*, Cambridge university Press, Cambridge, 2005, σ. vii

⁶ John Locke, *Two Treatises of Government*, ed Peter Laslett, rev ed, Cambridge University Press, Cambridge, 1963, σ. 311

⁷ N.B. Barry, *On Classical Liberalism and Libertarianism*, Macmillan, Λονδίνο 1986, σ. 133-135

θηρσκεία και πολλούς άλλους τομείς, οδήγησαν πολλούς μεταγενέστερους θεωρητικούς να επιδιώξουν να ενισχύσουν τη νομιμότητα των δικών τους απόψεων ενσωματώνοντας τα έργα του Locke στις δικές τους θεωρίες. Μια πληθώρα από πολύ διαφορετικές ερμηνείες μπορεί να οδηγήσει σε μια σειρά από αντίθετα και ασυμβίβαστα δόγματα και ιδεολογίες. Έτσι στοιχεία από τα έργα του Locke μπορούν να στηρίζουν όχι μόνο την ιδεολογία των κλασικών φιλελεύθερων, αλλά και τον κομμουνισμό του James Tully, τον φεμινισμό της Susan Moller Okin, τον δεξιό-ελευθερισμό του Robert Nozick και έργα του Καρλ Μαρξ.

Αξίζει να εξετάσουμε την επιρροή του John Locke στην πολιτική φιλοσοφία του Robert Nozick. Ο ρόλος των φυσικών δικαιωμάτων είναι θεμελιώδης για τον ελευθερισμό του Nozick (και τις περισσότερες άλλες ελευθεριακές θεωρίες). Η πεποίθησή του ότι τα άτομα έχουν δικαιώματα και υπάρχουν πράγματα που κανένα άτομο ή ομάδα δεν μπορεί να κάνει σε αυτά, θέτει την υπόθεση στην οποία βασίζεται η υπόλοιπη θεωρία του. Η κατασκευή του Nozick, όπως αναπτύσσεται στο έργο του *Anarchy, State and Utopia*, είναι καντιανού τύπου. Αυτό, σύμφωνα με κάποιους συγγραφείς, φαίνεται να ισχύει επειδή στα πλαίσιά της τίθενται ζητήματα «ηθικών καθηκόντων» ανεξάρτητα από αρχές ωφελιμότητας⁸. Η κατασκευή του Nozick είναι λοκιανού τύπου, αφού οι δρώντες σε φυσική κατάσταση αποτελούν προπολιτικά συγκροτημένα ηθικά υποκείμενα και βέβαια δεν ακολουθεί το χομπσιανό τύπο αφού τα δικαιώματα δεν προκύπτουν μετά από κάποια συμφωνία των κοινωνιών του δικαίου.

Ωστόσο, για τον John Locke, ο ρόλος των φυσικών δικαιωμάτων είναι πιο περίπλοκος. Η επιστημονική συζήτηση σχετικά με την υπεροχή των φυσικών δικαιωμάτων στη θεωρία του χρησιμεύει για να επισημάνει τη δυσκολία στον καθορισμό της θέσης των φυσικών δικαιωμάτων σε σχέση με τις άλλες θεμελιώδεις πτυχές της θεωρίας του, δηλαδή τον φυσικό και θεϊκό νόμο. Ο ρόλος που δίνεται στα φυσικά δικαιώματα είναι θεμελιώδους σημασίας στη διατύπωση και των δύο θεωριών. Αλλά ποια είναι τα φυσικά δικαιώματα;

Ο H.L.A Hart ορίζει ότι ένα φυσικό δικαίωμα είναι αυτό που όλοι οι άνθρωποι ανεξάρτητα αν είναι μέλη κάποιας κοινωνίας ή έχουν κάποια ειδική σχέση μεταξύ τους. Δεύτερον, ένα φυσικό δικαίωμα δε δημιουργείται ή δεν απονέμεται αναλόγως τι κάνουν ή σε τι συμφωνούν οι άνθρωποι. Με άλλα λόγια, υπάρχει ανεξάρτητα από την ανθρώπινη δράση⁹. Όπως θα

⁸ Μανόλης Αγγελίδης, *Η θεωρία των δικαιωμάτων στο σύγχρονο φιλελευθερισμό: ζητήματα κριτικής ανακατασκευής στις θεωρίες των R. Nozick, J. Rawls, R. Dworkin*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 71, 1988, σ. 5

⁹ H.L.A. Hart, *Are There Any Natural Rights?* The Philosophical Review. Vol: 64, No. 2. Duke University Press. 1955 σ.175

αποδειχθεί, αυτή η πίστη στα έμφυτα δικαιώματα που υπάρχουν εκ των προτέρων της δημιουργίας πολιτείας είναι ένα ισχυρό ζήτημα τόσο στη θεωρία του Nozick όσο και του Locke. Όμως, ενώ μια σύντομη ματιά σε αυτές τις θεωρίες δείχνει ότι οι συγγραφείς πιστεύουν στην ύπαρξη των δικαιωμάτων, είναι πιο δύσκολο να διακρίνουμε την αιτιολόγησή τους, ή να βρεθεί η εξήγηση σχετικά με την προέλευσή τους.

Ο Nozick διατυμπανίζει τη θέση του σχετικά με τα φυσικά δικαιώματα στο προαναφερθέν απόσπασμα, «τα άτομα έχουν δικαιώματα και υπάρχουν πράγματα που κανένα άτομο ή ομάδα δεν μπορεί να κάνει σε αυτά». Ωστόσο, ο Nozick δεν εξηγεί την ακριβή προέλευση αυτών των δικαιωμάτων. Κατ' αρχήν ισχυρίζεται ότι έχει βασίσει μεγάλο μέρος της θεωρίας του στον Locke. Έπειτα, αναφερόμενος σε αυτήν την έλλειψη εξήγησης δηλώνει ότι αναγνωρίζει πόσο κρίσιμο είναι να εξηγήσει την προέλευση των φυσικών δικαιωμάτων και του φυσικού νόμου μέσω της ηθικής θεωρίας. Βέβαια το έργο του Locke είναι συνυφασμένο με θεολογικές υποθέσεις σε μεγάλο βαθμό, κάτι που δεν είναι ικανοποιητικό για το Nozick που αναζητά το ηθικό υπόβαθρο. Στα πλαίσια της κατασκευής αυτής η απόρριψη επιχειρημάτων χομπσιανού τύπου είναι συνδεδεμένη με τον αναπροσδιορισμό ουσιωδών υποθέσεων της λοκιανής θεωρίας. Έτσι οι «ανεπάρκειες» της φυσικής κατάστασης, όπως αναπτύσσονται στη Δεύτερη Πραγματεία για την Κυβέρνηση του Locke αποσυνδέονται από το ορθολογικό δεσμευτικό πλαίσιο των φυσικών νόμων, αφού υποτίθεται ότι «ο Locke [...] δεν παρέχει τίποτε που να μοιάζει αμυδρά με ικανοποιητική εξήγηση του status και της βάσης του φυσικού νόμου στη Δεύτερη Πραγματεία του»¹⁰. Με τον τρόπο αυτό οι «ανεπάρκειες» στη φυσική κατάσταση ανακατασκευάζονται ως πλαίσιο αιτιακών σχέσεων μεταξύ ανθρώπων που βρίσκονται σε σύγκρουση και ανταγωνισμό και αναγκάζονται να συγκροτήσουν «ενώσεις αμοιβαίας προστασίας». Το σχήμα θα οδηγήσει σε μια «κυρίαρχη ένωση προστασίας», στην οποία δεν θα συμμετέχουν οι «ανεξάρτητοι».

Ο Nozick θεωρεί ότι ο συλλογισμός του Locke πως οι άνθρωποι γεννιούνται με φυσικά δικαιώματα είναι μάλλον ασαφής. Γενικά ο Locke δεν εξειδικεύει, ούτε εκλεπτύνει. Αξίζει, όμως, να αναφερθεί, πως ο Locke δηλώνει ότι ο Φυσικός νόμος, «πρέπει να διακρίνεται από τα φυσικά δικαιώματα, γιατί το δικαίωμα στηρίζεται στο γεγονός ότι έχουμε την ελεύθερη

¹⁰ R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σ. 9

χρήση ενός πράγματος, ενώ ο νόμος είναι αυτό που επιβάλλει ή απαγορεύει τη χρήση ενός πράγματος»¹¹.

Για τον Locke, τα τρία θεμελιώδη φυσικά δικαιώματα είναι η ζωή, η ελευθερία και η ιδιοκτησία. Επιπλέον, όταν απειλούνται ή παραβιάζονται, γίνεται επίκληση στο δικαίωμα αυτοάμυνας και στο δικαίωμα τιμωρίας. Έτσι, τα δικαιώματα δικαιολογούν ηθικά την προσωπική επιδίωξη των ίδιων σκοπών καθώς και ηθικά δικαιολογούν την υπεράσπιση αυτών των επιδιώξεων όταν απειλούνται από άλλους. Επιπλέον, αυτά τα δικαιώματα είναι ίσα για όλους τους ανθρώπους και όλοι οι άνθρωποι μπορούν να τα επιδιώκουν και να τα απολαμβάνουν. Ο Locke το δικαιολογεί ισχυριζόμενος: «Είναι πολύ προφανές ότι ο άνθρωπος έχει μια φυσική ελευθερία..., καθώς όλα αυτά που μοιράζονται στην κοινή φύση, τις ικανότητες και τις δυνάμεις, είναι στη φύση ίσα και πρέπει να συμμετέχουν στα ίδια κοινά δικαιώματα και προνόμια.»¹²

Έτσι, τα φυσικά δικαιώματα προέρχονται από την ικανότητα του ανθρώπου να χρησιμοποιεί τις ικανότητές του. Όπως λέει ο Locke, όλα τα άτομα πρέπει να σέβονται, «την αξιοπρέπεια και την υπεροχή ενός ορθολογικού πλάσματος.»¹³ Κάθε άνθρωπος έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει αυτές τις ικανότητες για να επιδιώξει τους δικούς του σκοπούς, εκτός αν φυσικά η συγκατάθεση ενός ανθρώπου «τον υποβάλλει σε ανώτερο.» Αυτή η προειδοποίηση, θέτει τους σπόρους για την προέλευση του κράτους. Ο άνθρωπος έχει αυτά τα δικαιώματα επειδή είναι άνθρωπος και όλοι οι άνθρωποι είναι ηθικά ίσοι και ως εκ τούτου έχουν ίσα δικαιώματα. Όπως σημειώνει ο Simmons όταν συνοψίζει τις απόψεις του Locke σχετικά με την ηθική ισότητα:

«Η ηθική ισότητα δεν βασίζεται στην αξία. Στηρίζεται σε μια πιο βασική έννοια της ανθρώπινης αξίας, που δεν καθορίζεται από αυτό που κάναμε ή από ό, τι συνέβη σε εμάς, αλλά από αυτό που ουσιαστικά είμαστε.»¹⁴

Η σημασία αυτού του συλλογισμού δεν πρέπει να χαθεί όταν συγκρίνουμε την δικαιολογητική βάση για την ύπαρξη φυσικών δικαιωμάτων τόσο του Nozick, όσο και του Locke. Βέβαια, για τον Locke και όχι μόνο, ο άνθρωπος δικαιούται δικαιώματα επειδή είναι

¹¹ **J. Locke**, *Essays on the law of nature* (1663 – 1664). *Locke: Political Essays*. Cambridge: Cambridge University Press. 2006, §3, σ. 82

¹² **J. Locke**, *Two Treatise of Government*. Cambridge: Cambridge University Press. Student ed. 2010. §67, σ. 190

¹³ **J. Locke**, 1989. *Some Thoughts Concerning Education*. Ed. Yolton, J.W. & Yolton, J.S. Oxford: Oxford University Press, 1989, σ. 31

¹⁴ **A.J. Simmons**, *The Lockean Theory of Rights*. Princeton: Princeton University Press 1992, σ. 84

η δημιουργία του Θεού. Ο Thomas Jefferson διακήρυττε ότι οι ελεύθεροι άνθρωποι διεκδικούν τα δικαιώματά τους, γιατί αυτά πηγάζουν από τους νόμους της φύσης και αποτελούν δώρο που τους δόθηκε από τον δημιουργό τους¹⁵.

¹⁵ Δένα Θεοδώρου, *Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα ως διαμορφωτικός παράγοντας στην άσκηση της κρατικής εξουσίας*. Νομική Υπηρεσία της Κύπρου. Εκδόσεις – Κείμενα, σ.2 (<http://bit.ly/1Wb3LkW>)

1. Εισαγωγικές έννοιες.

Οι φιλοσοφικές θεωρίες περί δικαίου χωρίζονται σε αδρές γραμμές σε τρία μεγάλα ρεύματα: Από τη μία πλευρά υπάρχει το φιλοσοφικό ρεύμα της δεοντοκρατίας, από την άλλη υπάρχει το ρεύμα της συνεπειοκρατίας και τέλος υπάρχουν και οι αρεταϊκές θεωρίες. Βασικές θεωρητικές διατυπώσεις στο πεδίο της δεοντοκρατίας έχουν υπάρξει από τους κλασσικούς ηθικούς φιλόσοφους με προεξέχουσα μορφή τον Ε. Καντ.

Η ηθική φιλοσοφία του Καντ, δέχτηκε αρκετή πίεση τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ου από τον ωφελιμισμό που στις διάφορες μορφές του, παρουσίαζε πολύ ισχυρά, σε κάποια σημεία, επιχειρήματα. Ως συνεπειοκρατικό ρεύμα, ο ωφελιμισμός ουσιαστικά αρύεται από τη σκέψη ότι δίκαιο ή άδικο κάτι λογίζεται ανάλογα με τα αποτελέσματα του. Ουσιαστικά η συνεπειοκρατία και ο ωφελιμισμός σηματοδότησαν την προσπάθεια του ανθρώπινου νου να μετρήσει την “ποσότητα” της αδικίας ή του δικαίου που ενείχε μία πράξη. Αυτή η προσπάθεια μαθηματικοποίησης της φιλοσοφικής θεώρησης ως προς το τι είναι δικαιοσύνη, έφερνε πιο κοντά στη σύγχρονη θεώρηση περί επιστήμης τη φιλοσοφία δικαίου.¹⁶

Βεβαίως, το τι εστί δίκαιο δεν είναι τόσο απλό να οριστεί με το να ακολουθήσει κανείς μία πορεία μετατροπής των ανθρωπίνων πράξεων σε νόμους και μετά από προσθαφαιρέσεις να καταλήξει σε ένα συμπέρασμα. Η δεοντοκρατία στον 20ο αιώνα απάντησε βελτιώνοντας τις θέσεις της. Μετεξέλιξη των δεοντοκρατικών θεωριών αποτελεί και το *opus magnum* του αδιαμφισβήτητου πιο μεγάλου ηθικού φιλόσοφου του 20ου αιώνα, του J. Rawls. Ο Άγγλος φιλόσοφος Jonathan Wolf τόνισε χαρακτηριστικά για τον Ρωλς ότι “ενώ ίσως υπάρχει κάποια διαφωνία για το ποιος είναι ο δεύτερος σημαντικότερος πολιτικός φιλόσοφος του 20ου αιώνα, δεν υπάρχει διαφωνία για τον σημαντικότερο: ο Τζων Ρωλς”. Ο Ρωλς εξέδωσε το 1971 το μνημειώδες έργο του “*A Theory of Justice*”¹⁷. Τη θεωρία του περί Δικαιοσύνης την είχε πρωτοδιατυπώσει το 1958.

Ο Nozick εκκινεί τη δική του θεωρία από τη θέση του για τα δικαιώματα, τα οποία εμφανίζονται να είναι προπολιτικά, να ακολουθούν τη Λοκϊανή θεώρηση σε πολλά σημεία και να έχουν αφετηρία την καντιανή λογική. Η θεωρία του περί δικαιοσύνης έρχεται και επικάθεται ως έννοια πάνω σε αυτές τις αρχικές τοποθετήσεις του.

¹⁶ Βλ. ΜΕΡΟΣ Α: ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ROBERT NOZICK, Υποκεφάλαιο 2.2, *Απόλυτα και prima facie* δικαιώματα, για μια απάντηση στο συγκριτικό εγχείρημα του ωφελιμισμού.

¹⁷ J. Rawls, “*Θεωρία της Δικαιοσύνης*”, Εκδ. ΠΟΛΙΣ, 2001

Η έννοια της δικαιοσύνης, εξάλλου, έχει σηματοδοτηθεί με διαφορετικούς τρόπους στα διάφορα σημεία του πλανήτη μας και στις διαφορετικές χρονικές ιστορικές περιόδους. Ακόμα και αν μιλήσουμε για συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, είναι αδιαμφισβήτητο, πως και πάλι διαφορετικά μέλη του κοινωνικού συνόλου θα έχουν διαφορετικές αντιλήψεις για το τι είναι δίκαιο και ποιο το νοηματικό περιεχόμενο της έννοιας δικαιοσύνη. Η έννοια του δικαίου, παραταύτα, είναι μια έννοια που παίζει σημαντικό ρόλο για την αξιολόγηση και αποδοχή των ανθρώπινων πράξεων και δεν είναι τυχαίο ότι ο Πλάτωνας θεώρησε ανεπίτρεπτη την υποχώρηση σε βάρος του δικαίου¹⁸.

Όπως θα δούμε πιο κάτω, η έννοια της δικαιοσύνης συνεπλέκεται, κυρίως στις δεοντοκρατικές θεωρήσεις με την ισότητα και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Συγκεκριμένα Ο Nozick, απορρίπτει το δικαίωμα χρήσης άλλων ανθρώπων ως εργαλείων, καθώς όλοι οι άνθρωποι είναι ουσιαστικά ίσοι, χωρίς κανένας να είναι σε θέση επαρκούς σοφίας ή δύναμης για να ισχυριστεί ηθικά διαφορετικά. Ο Nozick χρησιμοποιεί την Καντιανή θέση ότι:

«Τα άτομα είναι σκοποί και όχι απλώς μέσα. Δεν μπορούν να θυσιάζονται ή να χρησιμοποιηθούν για την επίτευξη άλλων σκοπών χωρίς τη συγκατάθεσή τους. Τα άτομα είναι απαραβίαστα.»¹⁹

Παρατηρούμε ότι οι καντιανές θεωρήσεις εκκινούν από το θέσφατο ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να είναι μόνο μέσα, αλλά πρέπει να είναι και σκοποί και αυτό ισχύει για όλους τους ανθρώπους τοποθετώντας τους έτσι σε μία θέση ισότητας.

Η έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας εκφράζει την εξισωτική ιδέα ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν το ίδιο αξίωμα που απορρέει από την ιδιότητα τους ως μοναδικών προσώπων και ως φορέων αντίστοιχων κανονιστικών αξιώσεων²⁰. Εξάλλου, η έλλειψη της ηθικής θεμελίωσης των ανθρώπινων δικαιωμάτων μπορεί να θεραπευτεί μόνο με την επίκληση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ως την ηθική πηγή της νομιμοποίησης τους και άρα μία εξισωτική έννοια, η

¹⁸ Βλ. μεταξύ άλλων **Ν. Ε. Κουράκης**, *Κλασικά ιδεώδη για μια σύγχρονη παιδεία*, Ροές. Αθήνα, 2009, σ. 43, Πλάτωνας, *Απολογία Σωκράτους*: “*Δε μιλάς σωστά άνθρωπε μου, αν νομίζεις πως πρέπει να υπολογίζει τη ζωή ή το θάνατο ένας άνθρωπος ... και να μην αποβλέπει στο εξής, όταν κάνει κάτι: είναι δίκαιες ή άδικες οι πράξεις του...*”, (Απόδοση Β. Μοσκόβη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1993), σελ 81,

¹⁹ **R. Nozick**, *Anarchy, State and Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σ. 31

²⁰ **Ν. Τσίρος**, *Πολιτική Νομιμοποίηση και ανθρώπινα δικαιώματα στο έργο του Jurgen Habermas. Η στροφή της σύγχρονης κοινωνικής θεωρίας στη φιλοσοφία του δικαίου*. Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2017 σ. 305

έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της οποίας φορέας είναι ο κάθε άνθρωπος, γίνεται η βάση στήριξης των σύγχρονων θεωριών περί δικαιωμάτων και περί δικαιοσύνης.

1.1. Η αρχή της ισότητας και η δικαιοσύνη.

Διαισθητικά, όπως ειπώθηκε, οι περισσότεροι κοινωνοί του δικαίου, σε όλα τα σημεία του χωροχρονικού καρτεσιανού επιπέδου, αντιλαμβάνονται τις έννοιες της δικαιοσύνης και της ισότητας να έχουν ένα υψηλό δείκτη συσχέτισης. Ελάχιστοι είναι οι άνθρωποι που βλέπουν αυτά τα δύο μεγέθη, όπως και αν τα συλλαμβάνουν, να είναι ασυσχέιστα. Περαιτέρω, όπως θα φανεί παρακάτω, η ισότητα μάλλον προβάλλει ως ένα μέγεθος απολύτως αναγκαίο για την κατάφαση του δεύτερου μεγέθους, της δικαιοσύνης. Στη σύγχρονη Ρωσσιανή ανάλυση η ισότητα έχει να διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο, ιδιαίτερα όπως εκφράζεται από την αρχή της διαφοράς. Ο Sandel αναφέρει εξάλλου: «Η θεωρία του... αποτελεί το πειστικότερο και ισχυρότερο επιχείρημα ... υπέρ μιας κοινωνίας με μεγαλύτερη ισότητα»²¹.

Την ιδέα της ισότητας τη θεμελίωσε και στο δικό του μοναδικό έργο ο Αριστοτέλης. Η Αριστοτελική σύλληψη της έννοιας της ισότητας είναι ιδιαίτερη και χωρίς να οδηγεί αναπόδραστα στην έννοια της δικαιοσύνης, αποτελεί θεμελιακή προϋπόθεση της δικαιοσύνης και εδράζει τον πυρήνα του εννοιολογικού περιεχομένου της. Περαιτέρω, ο Αριστοτέλης συνδυάζει το σκοπό κάθε ανθρώπου και κάθε αντικειμένου, το “τέλος”, με την έννοια της ισότητας και εισάγει την έννοια της ισότητας ως μία έννοια πολύ κοντά σε αυτό που σήμερα ονομάζουμε αναλογική ισότητα²². Η αρχή της αναλογικής ισότητας αποτελεί, στις διάφορες εκφάνσεις της, τον θεμελιώδη και ουσιαστικό εννοιολογικό πυρήνα της αρχής της δικαιοσύνης.

Προσβολή της Αρχής της Αναλογικής Ισότητας έχουμε:

α) όταν δυο όμοιες καταστάσεις αντιμετωπίζονται άνισα και

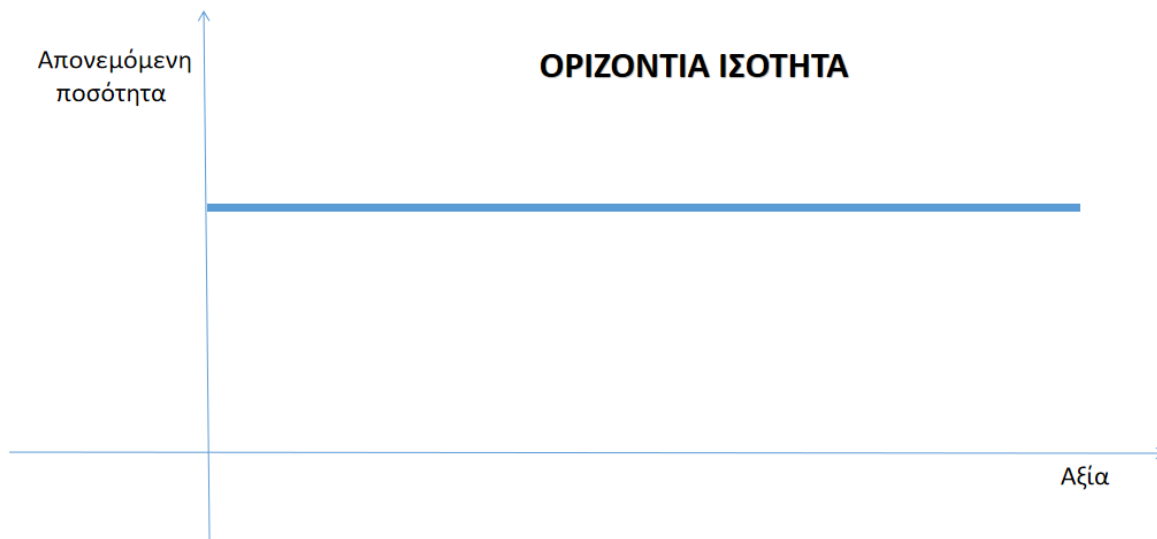
β) όταν δυο ανόμοιες καταστάσεις αντιμετωπίζονται με όχι αναλογικά διαφορετικό τρόπο, συνήθως δε όταν αντιμετωπίζονται με ίδιο τρόπο.

²¹ **M. J. Sandel**, *Δικαιοσύνη. Τι είναι σωστό;* (μτφ. Α. Κιουπκιόλης, ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2011), σ. 234

²² Βλ. **Αριστοτέλης**, *Ηθικά Νικομάχεια, Βιβλίο 5ο*: “Σ’ αυτή την περίπτωση το δίκαιο κατοικεί στο μέσο ανάμεσα στις δύο ακρότητες, οι οποίες δε θα βρίσκονταν πια σε αναλογία, γιατί η αναλογία βρίσκεται στο μέσο και το δίκαιο συνίσταται σ’ αυτή την αναλογία”, (Απόδοση Β. Μοσκόβη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1993, Τομ. Α), σελ 241.

1.2. Ισότητα και αναλογία.

Η αρχή της ισότητας, από την άλλη πλευρά είναι μία αρχή που προσδιορίζει τη συμπεριφορά απέναντι σε δύο ή περισσότερους κοινωνούς του δικαίου. Υπάρχουν διάφοροι τρόποι να αντιληφθούμε την ισότητα. Κατ' αρχήν θα μπορούσαμε να αντιληφθούμε την ισότητα ως μία οριζόντια σχέση ανάμεσα στους ανθρώπους ανεξάρτητα από την αξία τους²³. Σε αυτή την περίπτωση θα λαμβάναμε το παρακάτω διάγραμμα αξίας και απονομής ενός δικαιώματος.



Διάγραμμα 1: Οριζόντια ισότητα

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, όμως η ισότητα έχει τη μορφή αναλογίας, σύμφωνα με την οποία ο καθένας λαμβάνει ανάλογα με αυτό που του πρέπει.²⁴ Αυτό που του πρέπει έχει να κάνει με το τέλος και όχι με άλλες τυχαίες ιδιότητες. Έτσι το διάγραμμα παρουσιάζεται διαφοροποιημένο, ως εξής:

²³ Η σχέση αυτή περιγράφεται από τη σχέση $P=C$, όπου P η απονεμόμενη ποσότητα η οποία είναι πάντα σταθερή, ανεξάρτητα της αξίας ή της προσπάθειας του εκάστοτε κοινωνού του δικαίου.

²⁴ Παύλος Σούρλας, *Φιλοσοφία του δικαίου. Μια Ιστορική Εισαγωγή Τόμος Α: Αρχαιότητα*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2000, σ. 114



Διάγραμμα 2: Αναλογική ισότητα²⁵

Αξίζει να αναφερθεί ότι κατά μία έννοια ο Αριστοτέλης, με τις θέσεις του περί διορθωτικής δικαιοσύνης, έθεσε τα θεμέλια του Ιδιωτικού δικαίου και σύμφωνα με τον Weinrib το ιδιωτικό δίκαιο είναι ανακάλυψη του Αριστοτέλη.²⁶

Η αρχή της ισότητας άλλοτε εμφανίζεται με την οριζόντια μορφή της και άλλοτε με τη μορφή της αναλογικής ισότητας. Η περίπτωση της οριζόντιας ισότητας εμφανίζεται όταν μιλάμε για διανομή των απολύτως απαραίτητων εφοδίων για την επιβίωση με αξιοπρέπεια των πολιτών.

²⁵ Η σχέση αυτή περιγράφεται από τη σχέση $P=aV$, όπου P η απονεμόμενη ποσότητα, V η αξίας ή η προσπάθεια του εκάστοτε κοινωνού του δικαίου και a μία θετική σταθερά αναλογίας.

²⁶ **E. Weinrib**, *The Idea of Private Law*, OUP, 2012, σ. 56. βλ. **Παναγιώτη Βαλλιανάτου**, *Κληρονομικό Δίκαιο και Κληρονομικό Δικαίωμα: Ζητήματα Διανεμητικής και Μη Διανεμητικής Δικαιοσύνης*, 2018 (<https://pergamon.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2864596>)

1.2.1. Μια σύγχρονη λύση κοινωνικής δικαιοσύνης

Οι ελάχιστες, λοιπόν, παροχές στους πολίτες που είναι απαραίτητες για τον αξιοπρεπή βιοπορισμό πρέπει να δίνονται σε όσους το έχουν ανάγκη με οριζόντιο τρόπο, ακολουθώντας το ανθρωπιστικό κριτήριο. Κατά τα άλλα, είναι λογικό, θεμιτό και αξιοκρατικό να τηρείται μία αναλογία και να αποδίδονται στους ίσους ίσα και στους άνισους τα αναλόγως διαφορετικά. Θα λέγαμε ότι ένα σύγχρονο πρότυπο κοινωνικής δικαιοσύνης θα είχε την πιο κάτω διαγραμματική μορφή, μέχρι τουλάχιστον ένα σημείο:



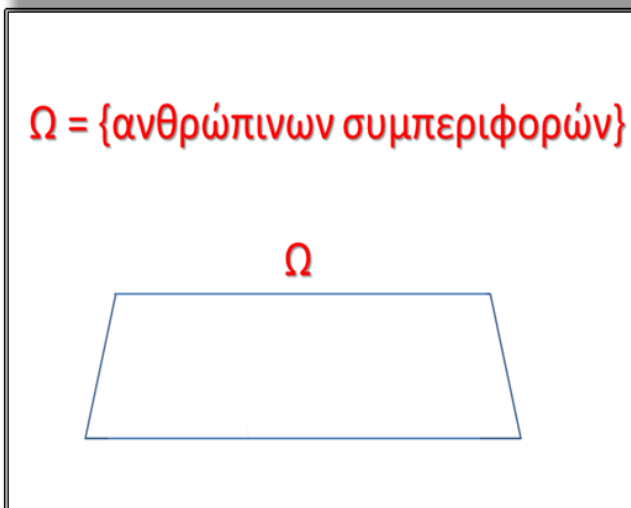
Διάγραμμα 3: Γραμμική ισότητα²⁷

²⁷ Η σχέση αυτή περιγράφεται από τη σχέση $P=aV+b$, όπου P η απονεμόμενη ποσότητα, V η αξία ή η προσπάθεια του εκάστοτε κοινωνού του δικαίου, a μία θετική σταθερά αναλογίας και b η απονεμόμενη ποσότητα για μηδενική αξία ή προσπάθεια την οποία λαμβάνουν αδύναμες κοινωνικές ομάδες οι οποίες δεν μπορούν διαφορετικά να επιβιώσουν.

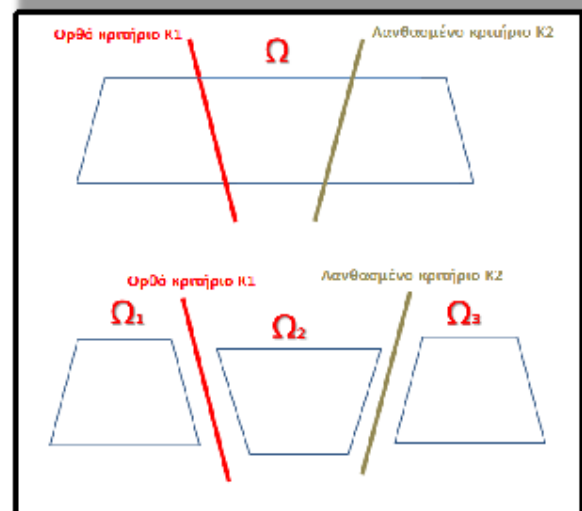
1.2.2. Το πρόβλημα του λανθασμένου κριτηρίου.

Το πρόβλημα της παραβίασης της Αρχής της Αναλογικής Ισότητας τις περισσότερες φορές εδράζεται σε λανθασμένη επιλογή κριτηρίου.²⁸ Αντί δηλαδή να διαχωριστούν οι ανθρώπινες συμπεριφορές με βάση ένα σαφές και ορθό κριτήριο, διαχωρίζονται με βάση ένα λανθασμένο, άσχετο και έωλο κριτήριο, με αποτέλεσμα παρόμοιες συμπεριφορές να θεωρούνται διαφορετικής βαρύτητας εξ' αιτίας του λανθασμένου κριτηρίου και να αντιμετωπίζονται διαφορετικά ή από την άλλη πλευρά, διαφορετικές συμπεριφορές, λόγω ακριβώς αυτού του λανθασμένου κριτηρίου, να θεωρούνται ότι ανήκουν στην ίδια ομάδα συμπεριφορών και να αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο.

Ας θεωρήσουμε λοιπόν το σύνολο Ω όλων των ανθρώπινων συμπεριφορών, όπως φαίνεται στο σχήμα 1. Ας θεωρήσουμε επίσης ένα ορθό κριτήριο K_1 και ένα λανθασμένο κριτήριο K_2 . Τα κριτήρια αυτά χωρίζουν το σύνολο Ω στα υποσύνολα του Ω_1 , Ω_2 και Ω_3 , όπως φαίνεται στο σχήμα 2.



Σχήμα 1

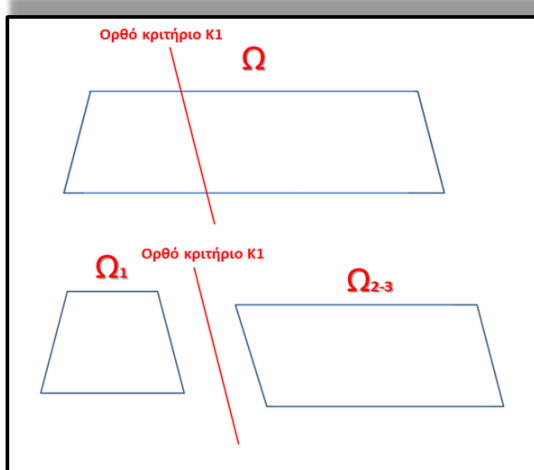


Σχήμα 2

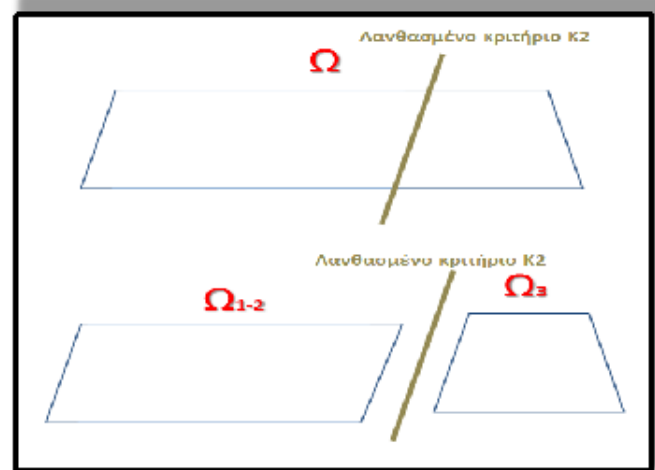
²⁸ Σ. Ντίλης, *Το κατ' εξακολούθηση έγκλημα μετά το Ν. 2721/1999. Η διάταξη του α. 98 παρ. 2 ΠΚ και ο συνολικός δόλος*. 2018, σελ 36επ

(<https://pergamios.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2686474#contents>)

Περαιτέρω, το ορθό Κριτήριο 1, θα χώριζε ορθά τις ανθρώπινες συμπεριφορές στα υποσύνολα Ω_1 και Ω_{2-3} (σχ. 3), το οποίο είναι η ένωση των Ω_2 και Ω_3 , δηλαδή $\Omega_{2-3} = \Omega_2 \cup \Omega_3$. Τέλος, το άσχετο Κριτήριο 2, θα χώριζε λανθασμένα τις ανθρώπινες συμπεριφορές στα υποσύνολα Ω_{1-2} (ένωση των Ω_1 και Ω_2), δηλαδή $\Omega_{1-2} = \Omega_1 \cup \Omega_2$ και Ω_3 (σχήμα 4).



Σχήμα 3

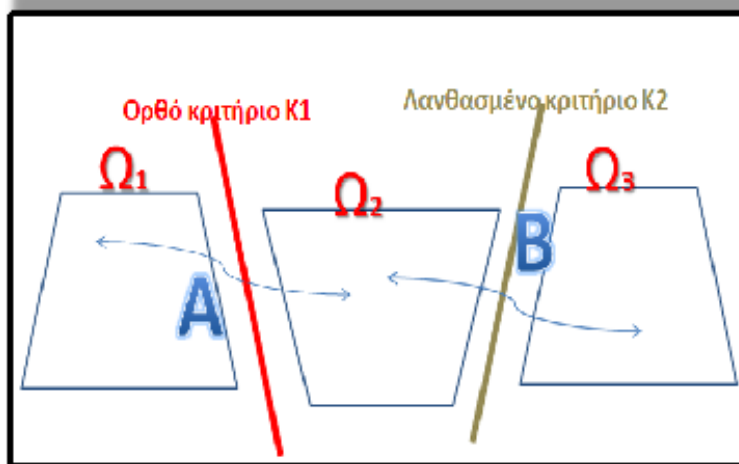


Σχήμα 4

Παρατηρούμε ότι αν επιλεγθεί ένα έωλο κριτήριο K_2 αντί του ορθού K_1 , θα εισαχθεί διπλή ανισότητα, δηλαδή θα έχουμε διπλή παραβίαση της αρχής της αναλογικής ισότητας (σχήμα 5), αφού:

- A) Στις συμπεριφορές που ανήκουν στα υποσύνολα Ω_1 και Ω_2 θα επιφυλαχτεί η ίδια αντιμετώπιση, ενώ με το ορθό κριτήριο τα υποσύνολα αυτά εμπεριέχουν ουσιαδώς διαφορετικές συμπεριφορές και
- B) Στις συμπεριφορές που ανήκουν στα υποσύνολα Ω_2 και Ω_3 θα επιφυλαχτούν ανόμοιες αντιμετώπισεις,

ενώ με το ορθό κριτήριο και οι δύο αυτές συμπεριφορές ανήκουν στο ίδιο υποσύνολο συμπεριφορών και θα έπρεπε να τυγχάνουν της αυτής αντιμετώπισης.



Σχήμα 5

2. Ισότητα, Δικαιοσύνη, Ανθρώπινη Αξία

Η παραπάνω ανάλυση της αρχής της ισότητας έγινε γιατί η βασική έδραση των λοκιανού και όχι μόνο τύπου αναπτύξεων των θεωριών των δικαιωμάτων ξεκινάει από το γεγονός πως όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι ως προς τα δικαιώματα αυτά και την απόλαυση τους. Επίσης, οι δεοντοκρατικές θεωρίες, βασίζονται, σε μεγάλο βαθμό, ή έστω αναφέρονται πάνω στην ισότητα των ανθρώπων. Ο Ρωλς, εξάλλου, εφοδιάζει τον άνθρωπο με δύο ηθικές ιδιότητες: μια αίσθηση για δικαιοσύνη και την ικανότητα να σχεδιάζει αυτόνομα και υπεύθυνα το βίο του²⁹. Αυτές οι ιδιότητες είναι εξ' ίσου παρούσες σε όλα τα μέλη της ανθρωπότητας.

Η κλασική καντιανή θεώρηση υποστηρίζει ότι η ίδια η ανθρώπινη ιδιότητα διαφοροποιεί τα έλλογα όντα, δηλαδή τους ανθρώπους, από τα ζώα και τα πράγματα. Η ανθρώπινη ιδιότητα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως αυτοσκοπός σε κάθε περίπτωση και ποτέ μόνο ως μέσο.³⁰ Ο Καντ διατυπώνει ως εξής:

«Πράττε με τέτοιο τρόπο, ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα, είτε στο πρόσωπο σου είτε σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο, πάντα ταυτόχρονα ως σκοπό και ποτέ μόνο ως μέσο».³¹

Από την άλλη μεριά, η καντιανή σύλληψη της ελευθερίας με την ηθική της σημασία προτάσσει και διασφαλίζει την ελευθερία της βούλησης του προσώπου. Η βούληση στηρίζεται στη συνείδηση του ηθικού νόμου, δηλαδή στον καθαρό πρακτικό Λόγο³², την αυτονομία με τη θετική σημασία³³. Τα έλλογα υποκείμενα, λοιπόν, σύμφωνα με την καντιανή αντίληψη δεν παρουσιάζουν σχετική αξία, αλλά απόλυτη, δηλαδή είναι εφοδιασμένα με αξιοπρέπεια. Η καντιανή αρχή, τονίζοντας ότι τα έλλογα υποκείμενα είναι

²⁹ John Rawls, *Political Liberalism*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1993, σ. 18επ

³⁰ Immanuel Kant, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των Ηθών*, εκδόσεις Δωδώνη, 1984, σελ. 81

³¹ James Rachels, *Στοιχεία Ηθικής Φιλοσοφίας*, 6^η εκδ από Stuart Rachels, μτφ. Ξενοφών Μπαμιατζόγλου, επιστ. Επιμ. Φιλήμων Παιονίδης, εκδ. Οκτώ, 2010, σ. 191

³² Κ. Ανδρουλιδάκη, *Καντιανή Ηθική, Θεμελιώδη Ζητήματα και Προοπτικές*, εκδόσεις ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ – ΣΜΙΑΗ, 2010, σ. 48-49

³³ Immanuel Kant, *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*, Μετάφραση-Σημειώσεις-Επιλεγόμενα: Κώστας Ανδρουλιδάκης, εκδόσεις Εστία, 2011, 5,33

πρόσωπα με απόλυτη αξία και πρέπει να εκλαμβάνονται ως απόλυτοι σκοποί δεν απαγορεύει να αντιμετωπίζονται και ως μέσα. Απαγορεύει να αντιμετωπίζονται μόνο ως μέσα. Επιτρέπεται να εργάζεται κάποιος ως υπάλληλος κάποιου άλλου, αλλά δεν επιτρέπεται να είναι δούλος του³⁴.

Περαιτέρω, η αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ουσιαστικά είναι η αρχή απόδοσης ίσου σεβασμού σε όλους τους κοινωνούς του δικαίου που στηρίζεται στη θεώρηση ότι θεωρούνται ικανοί να διαμορφώσουν το βίο τους αυτόνομα και υπεύθυνα. Αυτή η εξισωτική αρχή αποτελεί τον κατ' εξοχήν ηθικό πυρήνα του δικαίου, το κατ' εξοχήν *essentiale juris*, μέσω του οποίου και μόνο μπορεί να διακριθεί το δίκαιο από το άδικο.³⁵

Εξάλλου, όπως τόνισε και ο Rawls, οι πολίτες σε μια εύτακτη κοινωνία αντιμετωπίζουν τους εαυτούς τους ως ελεύθερα και ίσα ηθικά πρόσωπα.³⁶ Εν κατακλείδι η αρχή του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας είναι η μήτρα από την οποία εκπορεύονται η ελευθερία, ο αυτοπροσδιορισμός, η ισότητα των ανθρώπων. Όλες αυτές οι έννοιες συνεπλέκονται με τέτοιο στενό και άμεσο τρόπο που δεν μπορείς να έχεις μία από αυτές αν δεν καταφάσκονται και οι υπόλοιπες.

Ο Nozick βασίζεται στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, στοιχείο εξισωτικό και παρών σε όλα τα άτομα και προωθεί την άποψη πως όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαιώματα που κανείς δεν μπορεί να τους αφαιρέσει. Τα δικαιώματα, όπως τα εισάγει ο Nozick είναι απαραβίαστα και μαζί με αυτά καθιερύεται ένας απαραβίαστος ηθικός πυρήνας για κάθε άτομο.

Με βάση, όλα όσα είπαμε μέχρι τώρα καθίσταται προφανής η απάντηση του Nozick στις περιπτώσεις 1 και 2, όπως εισήχθησαν στην αρχή, γεγονός που το έχουμε ήδη τονίσει, αλλά αξίζει να το διατυπώσουμε ξανά, αφού ο Nozick εμφανίζεται να απορρίπτει τον ωφελιμισμό, στηριζόμενος στην απόλυτη υφή των δικαιωμάτων του, που προσδιορίζουν και καθιστούν απαραβίαστη την ηθική σφαίρα του ανθρώπου.

Το ζήτημα περιπλέκεται από το γεγονός πως ναι μεν η υφή των δικαιωμάτων, όπως αυτά εισάγονται από τον Nozick φαίνεται να αποκρούει επαρκώς τις ωφελιμιστικές σταθμίσεις, αλλά από την άλλη, όπως θα δούμε, τα δικαιώματα αυτά δημιουργούν ένα θεωρητικό πλέγμα το οποίο οδηγεί επίσης στην απόρριψη του κοινωνικού κράτους και κάθε έννοια

³⁴ **Απόστολου Γεωργίου Φαρδή**, Το status του ανθρώπινου σώματος, 2018, σ. 9

(<https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2707612>)

³⁵ **Παύλος Σούρλας**, *Δίκαιο και Δικανική Κρίση. Μια φιλοσοφική αναθεώρηση της μεθοδολογίας του δικαίου*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2017, σ. 728

³⁶ **John Rawls**, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, επιμ. Ανδρέας Μιχαλάκης, μτφ. Λία Β. Μελά - Ανδρέας Μιχαλάκης, εκδ. Liberal Books, Αθήνα, 2016, σ. 103

αναδιανεμητικής δικαιοσύνης. Ο άνθρωπος σύμφωνα με το Nozick δεν έχει την ηθική υποχρέωση να στερηθεί οποιοδήποτε κομμάτι από αυτά που έχει παραγάγει ο ίδιος και εξισώνει τη φορολογία με την κλοπή. Ο άνθρωπος, όπως λοιπόν τον παρουσιάζει ο Nozick έχει έντονα εγωιστικά στοιχεία.

III. ΜΕΡΟΣ Α: ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ROBERT NOZICK

1. Πως εισάγεται η έννοια του δικαιώματος;

Τι είναι τα «δικαιώματα»; Τα δικαιώματα νοούνται, ενίοτε, ως «νομικές σχέσεις». Όμως τα δικαιώματα εκφράζουν κατ' αρχήν, ηθικές σχέσεις. Μια άποψη είναι αυτή που λαμβάνει το δικαίωμα ως δεσμό μεταξύ ενός ατόμου και μια ιδιότητας, από την οποία θα μπορούσε να προέλθουν (δευτερευόντως) συγκεκριμένες απαιτήσεις εναντίον ορισμένων προσώπων, είτε φυσικών είτε νομικών. Μια άλλη ιδέα είναι η λήψη αυτών των «σχέσεων» ως απαιτήσεων ή αξιώσεων ενός ατόμου έναντι άλλων ατόμων, ως προς μια ενέργεια ή μια κατάσταση³⁷. Τα δικαιώματα καθορίζουν και οριοθετούν το μέγεθος της αυθυπαρξίας, αυτονομίας και του αυτοκαθορισμού που διαθέτει κάθε άνθρωπος.

Στις καθημερινές μας ηθικές συζητήσεις, παρακολουθούμε δύο κεντρικούς τύπους προσέγγισης των θεμάτων³⁸. Σε κάποιες περιπτώσεις οι ηθικοί κανόνες μπορούν να θυσιαστούν στο βωμό ενός καλού αποτελέσματος. Η αντίπαλη σχολή σκέψης λαμβάνει τους ηθικούς κανόνες να είναι απόλυτοι περιορισμοί στη δράση μας. Τα επιχειρήματα σχετικά με αυτά τα ζητήματα απευθύνονται άλλοτε στην κοινή λογική και άλλες φορές στις διαισθήσεις. Ως αποτέλεσμα, ένα σημαντικό μέρος της συζήτησης περιλαμβάνει και εμπειρικά δεδομένα που επηρεάζουν τις ανθρώπινες κρίσεις στις περιπτώσεις στις οποίες οι δύο τύποι εκτιμήσεων έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους.

Οι ηθικές θεωρίες έχουν προσεγγίσει, λοιπόν, με διαφορετικό τρόπο την έννοια των δικαιωμάτων. Ένας βασικός διαχωρισμός έχει να κάνει με το κατά πόσο τα δικαιώματα νοείται ή δε νοείται να υποχωρούν όταν βρίσκονται αντιμέτωπα με άλλα δικαιώματα ή αρχές. Μπορεί σε μια θεωρία ένα δικαίωμα να εκπληρώνεται, να αθετείται, να παραβιάζεται να κατισχύεται;

Από την άλλη μεριά συνδέεται ένα δικαίωμα με ένα καθήκον προς έτερο το οποίο μπορεί να συνδέεται με το δικαίωμα και ποιο από τα δύο, δικαίωμα ή καθήκον έχει την πρωτοκαθεδρία;

³⁷ Marco Antonio Oliveira de Azevedo, *RIGHTS AS ENTITLEMENTS AND RIGHTS AS CLAIMS*, σ.1

³⁸ Theresa Lopez, Jennifer Zamzow, Michael Gill, Shaun Nichols, *SIDE CONSTRAINTS AND THE STRUCTURE OF COMMONSENSE ETHICS*, σ. 1

Τα δικαιώματα εμφανίζονται να είναι στόχοι μιας θεωρίας και τι σημαίνει αυτό; Είναι παράγωγα ηθικά γεγονότα ή θεμελιώδη; Μπορεί να υπάρχει στάθμιση τους;

Όλα αυτά τα ερωτήματα, έχουν σχέση με τη θέση των δικαιωμάτων μέσα στην εκάστοτε θεωρία. Έτσι το αν τα δικαιώματα δεν υποχωρούν ποτέ ή αν υποχωρούν και υπό ποιες προϋποθέσεις, αλλά κυρίως τι συνεφέλκεται με αυτές τις διαφορετικές φιλοσοφικές αφετηριακές θέσεις είναι σημαντικά και πάντα επίκαιρα ζητήματα που έχουν ταλαιπωρήσει τους φιλοσόφους του δικαίου και έχουν άμεση επίπτωση στη θεώρηση του τι είναι ή τι θα έπρεπε να θεωρείται δίκαιο.

1.1. Δεοντοκρατία και συνεπειοκρατία σε σχέση με την έννοια του δικαιώματος

Οι δύο αυτές οικογένειες ηθικών θεωριών αντιμετωπίζουν τελείως διαφορετικά τα δικαιώματα. Η συνεπειοκρατία θεωρεί ότι τα δικαιώματα δεν μπορεί να έχουν απόλυτο και απαραβίαστο χαρακτήρα και προβαίνει σε σταθμίσεις όταν δικαιώματα διαφορετικών φορέων έρχονται αντιμέτωπα. Στις δεοντοκρατικές θεωρίες αποφεύγεται κάτι τέτοιο, αλλά σε πολλές περιπτώσεις παρατηρείται, σύμφωνα με το Nozick ένας ωφελιμισμός των δικαιωμάτων. Ο ίδιος ο Nozick εισάγει τα δικαιώματα ως κεντρικές και πρωταρχικές έννοιες στη θεωρία τους και τους δίνει απολύτως άκαμπτο χαρακτήρα και υφή.

1.1.1. Δεοντοκρατία και Δικαιώματα.

Η δεοντοκρατία έχει επηρεαστεί ιδιαίτερα από τις θέσεις του Καντ. Η θεμελίωση των νέων εκπροσώπων του ρεύματος στηρίχτηκε σε πάρα πολλά σημεία στη Καντιανή θεώρηση της διακριτότητας των προσώπων. Τα άτομα αποτελούν πρόσωπα και είναι αυτόνομες και ηθικές οντότητες με δικά τους πλάνα για τη ζωή τους και δικά τους συστήματα στοχοθεσίας.

Από εκεί και πέρα όμως ο κάθε ένας δεοντοκράτης φιλόσοφος ανέπτυξε διαφορετικούς δρόμους σε σχέση με τη θέση και τη λειτουργία των δικαιωμάτων. Στο Nozick τα θεωρήματα έχουν μία κεντρική θέση και είναι απολύτως αρνητικά για οποιοδήποτε τρίτο. Στο Rawls τα δικαιώματα εμφανίζονται μέσα από τη θεωρία του περί δικαιοσύνης και ο ίδιος αναφέρει πως η θεωρία του δεν είναι μια rights-based theory.

Το ζήτημα είναι ότι τα δικαιώματα για κάποιους είναι σημεία αναχαίτισης³⁹ και χαράσσουν όρια τα οποία οι άλλοι δεν μπορούν να παραβιάσουν. Τα δικαιώματα, δηλαδή, δημιουργούν στο φορέα τους ένα χώρο αποκλειστικής κυριαρχίας πάνω στην ίδια του τη ζωή. Για άλλους όμως δεοντοκράτες τα δικαιώματα ενέχουν θέση σκοπών. Σύμφωνα με την πρώτη θεώρηση τα δικαιώματα εισάγουν δεοντοκρατικούς περιορισμούς.

1.1.2. Συνεπειοκρατία και δικαιώματα.

Ο ωφελμισμός δε δέχεται τα όρια ανάμεσα στα πρόσωπα μέσα από την εννοιολογική κατασκευή του αμερόληπτου παρατηρητή ο οποίος οργανώνει τις επιθυμίες όλων των προσώπων σε ένα συνεκτικό σύστημα επιθυμίας και εφαρμόζει στην κοινωνία την αρχή επιλογής που είναι κατάλληλη για ένα άτομο.⁴⁰

Είναι προφανές πως τα δικαιώματα στο βαθμό που είναι θεμελιωτικά αποτελούν προσκόμματα στην προαγωγή του γενικού αγαθού⁴¹, αφού σταματούν την αύξηση της κοινωνικής ευημερίας προτάσσοντας παράγοντες που δεν επιτρέπουν τη βελτιστοποίηση της. Τα δικαιώματα ενέχουν ένα σθεναρό αντιωφελμιστικό εννοιολογικό περιεχόμενο και ενεργοποιούν θεμελιώδεις περιορισμούς στην επίτευξη της γενικής ευημερίας⁴². Ειδικότερα στην ανυποχώρητη και απόλυτη μορφή τους είναι ασυμβίβαστα με κάθε μορφή και βαριάντα ωφελμιστικής προσέγγισης. Οι ωφελμιστές δε θεωρούν τα δικαιώματα θεμελιώδεις ηθικές κατηγορίες. Έτσι είναι βέβαιο, πως μια ωφελμιστική προσέγγιση στην Περίπτωση 1 θα ήταν ότι στρίβω το μοχλό και θυσιάζω έναν εργάτη, αφού έτσι σώζω πέντε άλλες ζωές. Όμως τι θα μας απαντούσε ο ωφελμισμός για την Περίπτωση 2;

1.2. Anarchy State and Utopia. Μια αρχική εκτίμηση στο πως εισάγει ο Robert Nozick τα δικαιώματα.

Το καθοριστικό χαρακτηριστικό της ηθικής φιλοσοφίας του Nozick, η οποία έχει ήδη αποκαλυφθεί στις πρώτες γραμμές του *Anarchy, State and Utopia*, είναι ότι προωθεί μια

³⁹ R. E. Flathman, *Moderating Rights*, στο E. F. Paul, F. D. Miller και J. Paul (επιμ), *Human Rights*, Blackwell Publishing, Oxford, 1984, σ. 153

⁴⁰ John Rawls, *A theory of Justice*, ελληνική μτφ “*Θεωρία της Δικαιοσύνης*”, Εκδ. ΠΟΛΙΣ, 2001, σ. 54,55,57

⁴¹ Γρηγόρης Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιωμάτων*, Rawls, Dworkin, Nozick, Sen, εκδ. ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2004, σ. 24

⁴² R. Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Duckworth, London, 1977, xi, σ. 91,269, 191

θεωρία των ατομικών δικαιωμάτων. Μέσα στην ηθική του θεωρία, τα δικαιώματα κατέχουν θεμελιώδη θέση και θεωρούνται ως πλευρικοί περιορισμοί. Με την υιοθέτηση αυτής της άποψης για τα δικαιώματα, ο Nozick ξεχωρίζει από:

1. θεωρίες που δεν απευθύνονται σε δικαιώματα,
2. θεωρίες που, αν και απευθύνονται σε δικαιώματα, παραχωρούν μόνο μία δευτερεύουσα θέση σε αυτά,
3. θεωρίες που, αν και απευθύνονται σε δικαιώματα με πρωτεύοντα τρόπο, δε τα θεωρούν πλευρικούς περιορισμούς, αλλά ηθικούς σκοπούς.

Δηλαδή, ο Nozick ασχολείται με μια ηθική θεωρία βασισμένη στα δικαιώματα σύμφωνα με την οποία τα δικαιώματα είναι πρωτεύοντα στοιχεία και ενέχουν θέση απόλυτων πλευρικών περιορισμών, δηλαδή απαραβίαστων, από κάθε άλλο πρόσωπο, ηθικών κανόνων. Ορισμένες ενέργειες ή είδη ενεργειών αποκλείονται ως αδύνατα, καθώς έρχονται σε σύγκρουση με τα δικαιώματα των ατόμων.

Δεδομένου ότι ο Nozick δεν ασχολείται ιδιαίτερα στο έργο του *Anarchy, State and Utopia* για να δώσει στη θεωρία του για τα δικαιώματα μια άμεση φιλοσοφική βάση⁴³, επιλέγει αντ' αυτού μια όχι και τόσο καθαρή μεθοδολογία. Με αυτόν τον τρόπο χρησιμοποιεί «μια σειρά από δύσκολες ερωτήσεις, ελκυστικά παραδείγματα και θεωρητικές κατασκευές που έχουν σχεδιαστεί για να κάνουν τις αντιλήψεις του για τα δικαιώματα και τη δικαιοσύνη ελκυστικά διαισθητικά και να κάνουν τις εναλλακτικές απόψεις να φαίνονται αβάσιμες»⁴⁴.

Ένας κριτικός θα μπορούσε ίσως σωστά να επισημάνει ότι μια τέτοια μεθοδολογία μπορεί συχνά να χειραγωγηθεί προκειμένου να παράγει αποτελέσματα που έχουν ήδη προκαθοριστεί από τον φιλόσοφο που χρησιμοποιεί μια τέτοια μέθοδο. Υπάρχει επίσης έλλειψη εξήγησης

⁴³ T. Scanlon, *Rights, Liberty and Property*. In: Paul, J. ed. *Reading Nozick*. Oxford: Basil Blackwell 1982

⁴⁴ T. Scanlon, *Rights, Liberty and Property*. In: Paul, J. ed. *Reading Nozick*. Oxford: Basil Blackwell 1982, σ. 108

ως προς την προέλευση των φυσικών δικαιωμάτων που πολλά από αυτά τα πειράματα σκέψης και τα επεξηγηματικά παραδείγματα επιδιώκουν να δικαιολογήσουν, πέρα από την έκκληση της διαίσθησης.

Ωστόσο, ο Nozick, κατά κάποιον τρόπο, προσπαθεί να αντιμετωπίσει αυτό το ζήτημα στη μετέπειτα εργασία του *Philosophical Explanations*, παρουσιάζοντας μια πιο θεμελιώδη εξήγηση για την άποψή του σχετικά με τα δικαιώματα και γιατί τα έχουμε. Μεγάλο μέρος εστιάζεται σε αυτό που ο Nozick αποκαλεί αξία των ανθρώπων⁴⁵. Για τον Nozick, η αξία κάθε ατόμου είναι εγγενής και στο βαθύτερο μεταηθικό επίπεδο, αυτή η αξία είναι το θεμέλιο πάνω στο οποίο μπορούν να εδράσουν ηθικές αξιώσεις έναντι άλλων. Σύμφωνα με τον Nozick, αυτή η αξία «εκδηλώνεται ως ώθηση και ως έλξη».⁴⁶

Η ηθική ασχολείται κυρίως με την αιτιολόγηση της συμπεριφοράς του ανθρώπου που εμπλέκεται σε ορισμένες πράξεις. Ο σκοπός είναι να φανεί ότι η ηθική συμπεριφορά είναι επωφελής για τον άνθρωπο που εμπλέκεται σε ορισμένες ηθικές πράξεις που αφορούν και σε άλλους. Με αυτόν τον τρόπο, είναι εύκολο να δούμε ότι ο Nozick επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τους αρχαίους Έλληνες φιλόσοφους που οι ίδιοι προσπάθησαν να δείξουν ότι η ηθική μπορεί να συνυπάρξει ή ακόμα και να προωθήσει το συμφέρον. Ομοίως, αυτό σημαίνει επίσης ότι ισχύει το αντίθετο, ότι η ανήθικη συμπεριφορά είναι τελικά αυτοκαταστροφική. Ο Nozick βεβαιώνει ότι η ανήθικη συμπεριφορά έχει άμεσο και αρνητικό αντίκτυπο στην αξία του ανθρώπου που εμπλέκεται σε μια τέτοια συμπεριφορά⁴⁷. Αυτή η μείωση της αξίας είναι επιζήμια για τον άνθρωπο από ηθική άποψη, η οποία με τη σειρά της έχει πιο ουσιαστικές επιπτώσεις. Όταν κάποιος μειωθεί ως προς την ηθική του αξία είναι λογικό να απεμπολεί και την αντίστοιχη αξίωση του έναντι των άλλων. Έτσι, με απλοϊκή συλλογιστική, που ουσιαστικά στηρίζεται πάνω στην αρχή της αμοιβαιότητας προκύπτει ότι εάν κάποιος ενεργεί κακώς απέναντι στους άλλους, οι αξιώσεις του έναντι των άλλων για ηθικό σεβασμό θα μειωθούν. Επίσης οι άνθρωποι που δε δρουν ηθικά αλλά άδικα αφήνουν τον εαυτό τους ανυπεράσπιστο έναντι νόμιμων επιθέσεων εναντίον τους αλλά και έναντι τιμωριών, γιατί όπως δηλώνει ο Nozick: όταν ο πράττων άδικως έχει αποσυνδεθεί από τις σωστές αξίες τότε η τιμωρία αποσκοπεί στο να επανασυνδεθεί αυτός με τις αξίες.⁴⁸

⁴⁵ R. Nozick, *Philosophical Explanations*. Oxford: Oxford University Press. 1981, σ. 400

⁴⁶ R. Nozick, *Philosophical Explanations*. Oxford: Oxford University Press. 1981, σ. 401

⁴⁷ R. Nozick, *Philosophical Explanations*. Oxford: Oxford University Press. 1981, σ. 403-409

⁴⁸ R. Nozick, *Philosophical Explanations*. Oxford: Oxford University Press. 1981, σ. 374

Για τον Nozick αυτό σημαίνει ότι, με έναν πολύ καντιανό τρόπο, η θεμελιώδης ηθική αρχή είναι: «Αντιμετωπίστε κάποιον (ο οποίος αναζητά μια αξία) ως μια αξία που αναζητείται.»⁴⁹ Αυτό από μόνο του φαίνεται να δείχνει μερικά από τα πρώτα βασικά στοιχεία στη θεωρία των πλευρικών περιορισμών του Nozick και υποστηρίζει σαφώς τον ισχυρισμό του Nozick στο *Anarchy, State and Utopia* ότι οι άνθρωποι δεν είναι εργαλεία που πρέπει να χρησιμοποιηθούν προς όφελος άλλων, λόγω του ότι διαθέτουν αυτά τα πολύτιμα χαρακτηριστικά.⁵⁰

Αλλά πώς επηρεάζει η καντιανή δεοντολογία τη θεμελίωση των αρχών της θεωρίας του, δηλαδή ότι όλοι έχουμε απαραβίαστα δικαιώματα; Επίσης πως συμφιλιώνεται αυτό με τη θεώρηση του Locke και την αντίληψή του για τα δικαιώματα;

Ο Nozick δεν πιστεύει ότι έχουμε δικαιώματα σε κάθε περίπτωση. «Αν και οι άλλοι θα έπρεπε να μας συμπεριφέρονται με έναν συγκεκριμένο τρόπο βάσει των βασικών ηθικών χαρακτηριστικών μας, δεν αποτελεί κάθε τέτοια μεταχείριση δικαίωμα ή δικαίωμα να απαιτήσουμε ή δικαίωμα να επιβάλλουμε».⁵¹ Αυτό συμβαίνει γιατί το να ασκήσουμε κάποια δικαιώματα μας, πολλές φορές οδηγεί στο να καταστρατηγούνται δικαιώματα άλλων.

Για τον Nozick είναι επίσης σαφές ότι υπερισχύουν τα δικά σου χαρακτηριστικά, ακόμα κι αν αυτό σημαίνει ότι δεν μπορείς να αποφύγεις την αποτυχία να ανταποκριθείς στην αξία του άλλου.⁵² Με αυτόν τον τρόπο, ο Nozick αποφεύγει αυτό που αποκαλεί στο *Anarchy, State and Utopia* έναν «ωφελιμισμό των δικαιωμάτων».⁵³

Πράγματι, τα μόνα δικαιώματα που αδυνατούν να ενταχθούν σε μια συνεπειοκρατική δομή είναι τα δικαιώματα που εισάγει ο Nozick με την έννοια και τον τρόπο που τα εισάγει. Η αυστηρή υφή τους και οι δεοντοκρατικοί περιορισμοί⁵⁴ που αυτά εισάγουν, δεν αφήνουν περιθώριο στην προαγωγή του αγαθού μέσω της παραβίασης τους.

Αλλά έχει επίσης επιπτώσεις στο είδος των δικαιωμάτων που μπορεί κανείς να περιμένει. Γιατί εάν υπερισχύει η μη παραβίαση των δικαιωμάτων και από τα δύο εμπλεκόμενα μέρη, τότε αυτό περιορίζει αποτελεσματικά όλα τα δικαιώματα σε αυτά του αρνητικού χαρακτήρα. Από αυτό, ο Nozick οριοθετεί το δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία ισχυριζόμενος ότι ο σεβασμός των χαρακτηριστικών άλλων σημαίνει ότι πρέπει επίσης να σεβόμαστε την

⁴⁹ R. Nozick, *Philosophical Explanations*. Oxford: Oxford University Press. 1981, σ. 462

⁵⁰ R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σ. 26-35

⁵¹ R. Nozick, *Philosophical Explanations*. Oxford: Oxford University Press. 1981, σ. 499

⁵² R. Nozick, *Philosophical Explanations*. Oxford: Oxford University Press. 1981, σ. 500

⁵³ R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σ. 30

⁵⁴ Γρηγόρης Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. RAWLS, DWORKIN, NOZICK, SEN. Εκδ. ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2004, σ. 42

αυτονομία τους. Έτσι: "...θα είναι απαράδεκτο για τους άλλους να σας αναγκάζουν να πάτε μακριά από το κακό ή το λιγότερο καλό, προς το καλύτερο."⁵⁵

Επομένως, μέσα σε αυτή τη σφαίρα αυτονομίας, ο καθένας αποφασίζει κυριαρχικά να κάνει ότι θέλει στην αναζήτηση της ευτυχίας, ανεξάρτητα από τις ανάγκες και τις επιθυμίες των άλλων. Η ιδιοκτησία είναι επίσης δικαίωμα που απορρέει από αυτήν την αυτονομία. Αυτό συμβαίνει επειδή, για τον Nozick, από την έννοια της ιδιοκτησίας του εαυτού μας, η ιδιοκτησία που έχει αποκτηθεί είναι απλώς επέκταση του εαυτού μας. Ο Nozick θεωρεί ότι κάθε πρόσωπο έχει *κατ' αρχήν* δικαιώματα που συμπίπτουν με τον κατάλογο δικαιωμάτων του Locke. Κυρίως έχει δικαιώματα ιδιοκτησίας επί του *εαυτού* και υπό συνθήκες, ιδιοποίησης του *εξωτερικού* κόσμου. Ο άνθρωπος εξοπλίζεται επίσης με δευτερογενή δικαιώματα άμυνας και αυτοδικίας τα οποία εμφανίζονται μετά από παραβίαση των πρώτων δικαιωμάτων από τρίτους οι οποίοι δεν τα σεβάστηκαν, δηλαδή παραβίασαν δικούς τους πλευρικούς περιορισμούς. Τα δικαιώματα που παρουσιάζει ο Nozick είναι *απόλυτα* και δεν περιορίζονται χωρίς τη συναίνεσή του δικαιούχου τους. Ακόμα δε σταθμίζονται.⁵⁶

Αλλά ας εξετάσουμε, επακριβώς, πως και τι εισάγει, σε σχέση με τα δικαιώματα, ο Robert Nozick με το έργο του *Anarchy, State and Utopia*:

Ο Nozick ακολουθεί τα εξής βήματα:

1. Εισάγει μια θεωρία δικαιωμάτων
2. Προσπαθεί να ορίσει τι είδους πολιτική οργάνωση μπορεί να προκύψει χωρίς να παραβιάζονται τα ως άνω δικαιώματα.
3. Θεμελιώνει ότι μόνο αυτό που ονομάζει «ελάχιστο κράτος» νομιμοποιείται.

⁵⁵ R. Nozick, *Philosophical Explanations*. Oxford: Oxford University Press. 1981, σ. 500-501

⁵⁶ Φ. Βασιλόγιαννης, *Demoktesis kai res extra commercium: μια καντιανή απάντηση στον Nozick*, σ.7-8

4. Καταλήγει ότι κάθε άλλο είδους πιο εκτεταμένο κράτος είναι παράνομο

Για τα δικαιώματα, όπως τα εισάγει ο Nozick ισχύουν τα εξής:

1. Ακολουθεί περίπου τη λίστα δικαιωμάτων του Locke.
2. Ο άνθρωπος έχει βασικά ηθικά δικαιώματα να ενεργεί και να διαθέτει τα υπάρχοντά του με όποιο τρόπο θέλει, αρκεί να μην παραβιάζει δικαιώματα άλλων.
3. Όταν παραβιάζονται τα δικαιώματα κάποιου, αυτός εξοπλίζεται με το δικαίωμα να κινηθεί εναντίον του δράστη με σκοπό την αποκατάσταση και την αποτροπή.

Εδώ πρέπει να τονίσουμε ότι υπάρχει διαφωνία στο κατά πόσο ο Locke εισήγαγε μία θεωρία καθηκόντων, ή δικαιωμάτων, ή φυσικού δικαίου. Ο Simmons ορθά θεωρεί αυτές οι προσεγγίσεις αποτελούν υπεραπλουστεύσεις ενός συνθετότερου ζητήματος.⁵⁷ Η ηθική θεωρία του Locke όχι μόνο δε βασίζεται αποκλειστικά στα δικαιώματα ή στα καθήκοντα, αλλά ακόμη και η απόδοση προτεραιότητας δεν είναι εύκολα διαπιστώσιμη.

Η Δομή των δικαιωμάτων είναι:

1. Τα δικαιώματα δεν είναι σκοποί.

⁵⁷ John A Simmons, *The Lockean Theory of Rights*, PRINCETON UNIVERSITY PRESS, New Jersey–1992, σελ. 68-79.

2. Τα δικαιώματα των άλλων είναι «πλευρικοί περιορισμοί» στις πράξεις μας. Εάν κάποιος έχει δικαίωμα, τότε δεν μπορούμε να το παραβιάσουμε με μια πράξη μας, που σε διαφορετική περίπτωση θα ήταν επιτρεπτή.

3. Ακόμα, δεν μπορούμε να παραβιάσουμε ένα δικαίωμα ακόμα και αν αυτό οδηγεί αναπόδραστα στο να μην παραβιαστούν περισσότερα δικαιώματα.

Η αιτιολόγηση των θέσεων του Nozick δεν είναι τελείως ξεκάθαρη. Παρουσιάζονται όμως επιχειρήματα τα οποία συνοψίζονται στα εξής:

1. «Οι πλευρικοί περιορισμοί στη δράση αντικατοπτρίζουν την υποκείμενη καντιανή αρχή ότι τα άτομα είναι σκοποί και όχι απλώς μέσα. Δεν μπορούν να θυσιάζονται ή να χρησιμοποιηθούν για την επίτευξη άλλων σκοπών χωρίς τη συγκατάθεσή τους. Τα άτομα είναι απαραβίαστα.»⁵⁸

2. Κανείς δεν μπορεί να θυσιαστεί προς όφελος ακόμα και του συνόλου. Ο Nozick σημειώνει: «Η χρήση ενός ατόμου με αυτόν τον τρόπο δεν σέβεται επαρκώς και λαμβάνει υπόψη το γεγονός ότι είναι ξεχωριστό άτομο, ότι είναι η μόνη ζωή που έχει».⁵⁹ Για παράδειγμα, το να τιμωρηθεί ένα αθώος και με αυτόν τον τρόπο να εμπεδωθεί το νόημα ενός κυρωτικού κανόνα από τον όχλο, με άμεσο αποτέλεσμα να περιοριστεί αισθητά το αδίκημα για το οποίο κατηγορήθηκε και να περιοριστούν συνακόλουθα παραβιάσεις δικαιωμάτων τρίτων δεν αποτελεί ηθικά αποδεκτή πράξη.⁶⁰ Η βασική ιδέα, δηλαδή, ότι υπάρχουν διαφορετικά άτομα με ξεχωριστές ζωές και έτσι κανείς

⁵⁸ R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σ. 30-31

⁵⁹ R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σ. 33

⁶⁰ R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σ. 29

δεν μπορεί να θυσιάζεται για άλλους, οδηγεί στην ύπαρξη ηθικών πλευρικών περιορισμών και ουσιαστικά οι πλευρικοί περιορισμοί εγγυώνται αυτή τη βασική ιδέα.

3. Ένα πλάσμα με την ικανότητα για μια ουσιαστική ζωή είναι ένα πλάσμα με δικαιώματα. Αυτό υποδηλώνει ότι τα δικαιώματα στηρίζουν την άσκηση αυτής της ικανότητας για μια ουσιαστική ζωή. Τι είδους κατάσταση, εάν υπάρχει, μπορεί να προκύψει χωρίς παραβίαση αυτών των δικαιωμάτων; Θα μπορούσε να είναι η Φυσική Κατάσταση; Το να αφήσουμε την επιβολή των δικαιωμάτων στις ασυντόνιστες προσπάθειες των ατόμων είναι αναποτελεσματικό και αποσταθεροποιητικό. Έτσι οδηγούμαστε στη δημιουργία ενώσεων προσώπων. Οι ενώσεις αυτές είναι ενώσεις αμοιβαίας προστασίας: όλα τα μέλη συμφωνούν να υπερασπίζονται και να επιβάλλουν τα δικαιώματα οποιουδήποτε μέλους έναντι οποιουδήποτε επιτιθέμενου. Όταν απειλούνται οι Ενώσεις Αμοιβαίας Προστασίας τότε όλοι βοηθούν. Χρειαζόμαστε καταμερισμό εργασίας και με ανταλλαγή.

Για τις προστατευτικές υπηρεσίες, αναφέρει:

Όσοι έχουν ειδική κλίση ή ικανότητα να προσφέρουν προστατευτικές υπηρεσίες θα το κάνουν για μια τιμή. Οι Ενώσεις αυτές θα αναλάβουν την προστασία των μελών τους επίσης. Ακόμα αυτές οι Ενώσεις διαφέρουν από το κράτος όπως το έχουμε στο μυαλό μας σε δύο σημεία:

1. Το κράτος διεκδικεί το μονοπώλιο για τη νόμιμη χρήση βίας. Ανακοινώνει ότι θα το κάνει και τιμωρεί όποιον βρίσκει να έχει χρησιμοποιήσει βία που το ίδιο το κράτος δεν έχει επιτρέψει. Ένα προστατευτικό πρακτορείο δεν θα το ανακοινώσει και δεν μπορεί να

το ανακοινώσει νόμιμα. Άτομα που δε συμμετέχουν σε οποιαδήποτε προστατευτική ένωση διατηρούν το δικαίωμα να προστατευθούν.

2. Στις πολιτείες όλοι προστατεύονται, και έτσι συνήθως κάποιοι πληρώνουν για την προστασία των υπολοίπων. Σε μια προστατευτική υπηρεσία, την υπηρεσία προστασίας τη λαμβάνουν μόνο όσοι πληρώνουν για αυτήν.

Σχετικά με το δικαίωμα ιδιοκτησίας, όπως αυτό εισάγεται από το Nozick, λεκτέα είναι τα εξής:

Για τον Nozick, προκειμένου να μπορέσουμε να θεμελιώσουμε μία δίκαιη κτήση θα πρέπει να αξιολογήσουμε το ηθικά θεμελιωμένο της πρωταρχικής κτήσης σε ένα αντικείμενο. Ο Nozick υποστηρίζει ότι «η δικαιοσύνη κατά την διατήρηση της ιδιοκτησίας είναι εμπειρική, εξαρτάται από το τι ακριβώς συνέβη».⁶¹ Συνεχίζει τονίζοντας πως «οτιδήποτε προκύψει από μία δίκαιη κατάσταση ακολουθώντας δίκαια βήματα είναι και το ίδιο δίκαιο»⁶². Ό,τι προκύπτει, λοιπόν, από μια δίκαιη κατάσταση με δίκαια επαγωγικά βήματα είναι και αυτό δίκαιο. Αν δεν υπάρχει κάποια αδικία στην κτήση της περιουσίας μου δεν υπάρχει κανένα περιθώριο παραβίασής της. Σύμφωνα με τον Nozick, η περικοπή δικαιωμάτων ιδιοκτησίας ή ο, με οποιοδήποτε τρόπο, περιορισμός τους, χωρίς τη ρητή συγκατάθεση του ιδιοκτήτη, δεν είναι ηθική πράξη. Αν κάτι είναι αναμφισβήτητα δικό μου κανείς δεν μπορεί να μου το πάρει. Κάποιος δικαιούται να έχει κάτι ή το κρατά δίκαια, εάν και μόνο αν το έχει αποκτήσει χωρίς να παραβιάζονται οι πιο κάτω αρχές:

1. Η αρχή της δικαιοσύνης στην αρχική απόκτηση. Από τον Locke υιοθετεί και τη Λοκιανή Ρήτρα, το ότι δηλαδή μπορείς να αποκτήσεις κάτι με την εργασία σου υπό την προϋπόθεση ότι εξακολουθούν να υπάρχουν αρκετά πράγματα για την ικανοποίηση των υπολοίπων.⁶³ Δηλαδή, για την πρωτότυπη κτίση κυριότητας με το να αποκτά κανείς

⁶¹ R. Nozick, *Anarchy, State & Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σελ. 152

⁶² R. Nozick, *Anarchy, State & Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σελ. 151

⁶³ R. Nozick, *Anarchy, State & Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σελ. 174,178

κάτι που δεν ανήκει σε κανένα ο Nozick ακολουθεί την ιδέα του Locke. Σύμφωνα με αυτήν και επειδή βρισκόμαστε σε κατάσταση μέτριας σπάνεως⁶⁴, όταν κάποιος αποκτά με πρωτότυπο τρόπο κάτι που δεν είχε προηγουμένως ιδιοκτήτη τότε αυτός ηθικά έχει πράξει κάτι δίκαιο, όταν με την πράξη αυτή δεν περιέρχεται σε χειρότερη κατάσταση κάποιος άλλος.

2. Η αρχή της δικαιοσύνης κατά τη μεταφορά, η οποία εξηγεί πώς κάτι που δικαίως ανήκει σε κάποιον, μπορεί να γίνει δικαίως απόκτημα κάποιου άλλου. Δεδομένης της θέσης ότι η ιδιοκτησία αποτελεί ένα απόλυτο δικαίωμα είναι ελεύθερος κανείς να το μεταβιβάζει κατά την αρέσκειά του. Μπορεί είτε να το μεταβιβάσει με αντάλλαγμα, είτε άνευ ανταλλάγματος, μπορεί ακόμα και να το καταστρέψει.⁶⁵ Για τον Nozick επομένως κάθε διανομή είναι δίκαιη εφόσον είναι το αποτέλεσμα ελεύθερων μεταβιβάσεων αγαθών. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο μετέπειτα του έργου *The examined Life* φαίνεται ότι παρεκκλίνει από τη λογική που γενικώς ακολουθεί αφού δε θεωρεί ότι στο δικαίωμα της μεταβίβασης ιδιοκτησίας εμπίπτει η δυνατότητα εσαεί κληρονομικών μεταβιβάσεων⁶⁶. Φαίνεται να μέμφεται ως άδικη την ανισότητα η οποία προκύπτει από την διατήρηση του συγκεντρωμένου πλούτου ή αξιωμάτων από γενιά σε γενιά.
3. Η Αρχή διόρθωσης της αδικίας στις ιδιοκτησίες. Απαιτείται να επανορθωθεί η κατάσταση, ώστε τα πράγματα να έρθουν στην κατάσταση που θα βρισκόντουσαν αν δεν είχε μεσολαβήσει η αδικία.

⁶⁴ John Rawls, *A theory of Justice*, ελληνική μτφ “*Θεωρία της Δικαιοσύνης*”, Εκδ. ΠΟΛΙΣ, 2001, σ. 163

⁶⁵ R. Nozick, *Anarchy, State & Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σελ. 152

⁶⁶ “Yet bequests that are received sometimes they are passed on for generations to persons unknown to the original earner and donor, producing continuing inequalities of wealth and position... The resulting inequalities seem unfair.”, R. Nozick, *The examined Life: Philosophical Meditations*, Simon & Schuster Paperbacks, Νέα Υόρκη, 2006, σελ. 30.

Εδώ, ας εισάγουμε μία ακόμα περίπτωση, την οποία ας την ονομάσουμε Περίπτωση 3: Αντί να οδηγούμε τρένο και να έχουμε μοχλό στα χέρια μας και αντί να διακυβεύεται μία ανθρώπινη ζωή που μπορούμε ή δεν μπορούμε να θυσιάσουμε, βρισκόμαστε μπροστά στην εξής κατάσταση: Είμαστε έξω από ένα κήπο με φρούτα που ανήκει σε έναν πλούσιο. Δίπλα είναι στο πεζοδρόμιο ένας εξαθλιωμένος και κατάκοιτος ασθενής που δεν μπορεί να περπατήσει και πεινάει. Η κατάσταση του χαρακτηρίζεται κρίσιμη.

Ο πλούσιος εμφανίζεται ανάλγητος και δεν ενδιαφέρεται να δώσει ούτε ένα μήλο στον κατάκοιτο άνθρωπο. Επιχειρηματολογεί, δε, λέγοντας ότι έχει δικαίωμα στην ιδιοκτησία του κήπου και στους καρπούς που παράγονται εκεί. Το δικαίωμα αυτό είναι απαραβίαστο που σημαίνει ότι κανείς δεν μπορεί να το παραβιάσει χωρίς ταυτόχρονα να σφάλει ηθικά.

Έχω το ηθικό δικαίωμα να πηδήξω το φράχτη του οικοπέδου, να αφαιρέσω δύο τρία μήλα, τα οποία είμαι σίγουρος ότι δε θα λείψουν από τον πλούσιο και να τα προσφέρω στον εξαθλιωμένο; Πολύ δε περισσότερο, έχει το δικαίωμα η συντεταγμένη πολιτεία να υποχρεώσει αυτή τον πλούσιο να δώσει 2-3 μήλα και αυτά, η ίδια η πολιτεία, να τα δώσει στον ασθενή κατάκοιτο;

Σε αυτήν την Περίπτωση 3 ο Nozick φαίνεται να συνταυτίζεται με τη θέση του ανάλγητου πλουσίου, γεγονός που, τουλάχιστον διαισθητικά, μας προκαλεί μια κάποια δυσφορία. Τα δικαιώματα, όπως εισάγονται από τον Nozick, έχουν μια απόλυτη υφή, όπως θα αναλύσουμε και παρακάτω και κατ' αυτόν τον τρόπο αποκλείουν κάθε έννοια αναδιανεμητικής δικαιοσύνης την οποία δεν τη θεωρούν καν δικαιοσύνη, αλλά κατάφορη αδικία.

Ο Nozick θεωρεί ότι η φορολογία είναι κλοπή, αν το κράτος υπερβαίνει αυτό που ο ίδιος ονομάζει ελάχιστο κράτος. Το κράτος, σύμφωνα με το Nozick πρέπει να υπάρχει μόνο για να κατοχυρώνει ότι κανείς δε θα παραβιάζει τα δικαιώματα των υπολοίπων πολιτών. Το κράτος όμως δε νομιμοποιείται να φορολογεί τους πολίτες του για κοινωνικούς σκοπούς, όπως για να δημιουργεί Σύστημα Υγείας προς όφελος όλου του πληθυσμού, ακόμα και εις όφελος αυτών που δεν μπορούν να συνεισφέρουν.

Όπως ο Nozick εισάγει τα δικαιώματα, με την απόλυτη και κεντρική υφή τους, κατά τη γνώμη μου, παρερμηνεύει την καντιανή ηθική και η θεωρία του υποφέρει από αυτό που ονομάζω «Σύνδρομο του Καιάδα», σύμφωνα με το οποίο τα ασθενή και ανήμπορα πλάσματα που έρχονται στη ζωή, παρ' όλο που είναι πρόσωπα τα οποία έχουν την ανθρώπινη ιδιότητα,

είναι καταδικασμένα να φύγουν εσπευσμένα από τον κόσμο⁶⁷, ή να ταλαιπωρούνται φριχτά, μένοντας αβοήθητα, κάθε μέρα που ζουν μέσα σε αυτόν.

Περαιτέρω, σχετικά με τη λοκιανή ρήτρα ο Nozick θεωρεί ότι το κρίσιμο στοιχείο αυτής της ρήτρας είναι ότι η ιδιοποίηση που πραγματοποιείται δε θα πρέπει να χειροτερεύει τη θέση των άλλων. Άρα ένας άνθρωπος μπορεί να ιδιοποιηθεί κάτι αν και μόνο αν δε χειροτερεύει τη θέση των άλλων. Αυτή η θέση γειτνιάζει με το κριτήριο Pareto. Σύμφωνα με τον Nozick υπάρχουν δύο τρόποι να χειροτερεύσει η θέση κάποιου μέσω της ιδιοποίησης ενός αντικειμένου από έναν άλλο: ο πρώτος είναι να χάσει την ευκαιρία να βελτιώσει τη θέση του μέσω της συγκεκριμένης ιδιοποίησης και ο δεύτερος είναι να μην είναι πλέον σε θέση να χρησιμοποιήσει ελεύθερα αυτό που παλιότερα μπορούσε. Αν ίσχυε, βέβαια και η πρώτη περίπτωση ως αρνητική προϋπόθεση δε θα υπήρχε χώρος για ιδιοποιήσεις γενικότερα. Ο Nozick βρίσκει τρεις τρόπους κάποιος να χειροτερεύσει τη θέση των άλλων, παραβιάζοντας τη ρήτρα⁶⁸ :

1. Όταν κάποιος κατέχει το σύνολο της προμήθειας ενός αγαθού. Σε αυτήν την περίπτωση παραβιάζεται η Λοκιανή ρήτρα αν και μόνο αν χρεώνει ο κατέχων υπερβολικό αντίτιμο για το εν λόγω αγαθό. Η ρήτρα, δεν εμποδίζει κάποιον να ιδιοποιηθεί το σύνολο της προμήθειας του εν λόγω αγαθού, αρκεί να μην χρεώνει όσο θέλει, ενώ επίσης, μπορεί να αποζημιώσει όσους αδυνατούν να πληρώσουν για να χρησιμοποιήσουν όσο θα είχαν ανάγκη.
2. Όταν κάποιος δημιουργεί το σύνολο της προμήθειας ενός αγαθού. Κάτι τέτοιο, βέβαια, δε σημαίνει ότι η ιδιοποίησή του αφήνει κάποιους σε χειρότερη θέση.
3. Όταν κάποιος ιδιοποιείται το σύνολο της προμήθειας.

⁶⁷ Όπως οι Αρχαίοι Σπαρτιάτες πέταγαν στον Καιάδα τα ανάπηρα βρέφη.

⁶⁸ **R. Nozick**, *Anarchy, State & Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σελ. 178-182

Τέλος, πρέπει να αναφερθεί ότι ο Nozick δέχεται την ιδιοκτησία του εαυτού μας. Βεβαίως μία αντίθετη θέση έρχεται από τον ίδιο τον Καντ, στον οποίο ο Nozick θεωρεί ότι εδράζει τη δική του θεωρία. Σύμφωνα, λοιπόν, με την καντιανή θεώρηση ο άνθρωπος δεν υποβιβάζεται σε αντικείμενο, διότι δεν αποτελεί ιδιοκτησία του εαυτού του⁶⁹.

⁶⁹ **Immanuel Kant**, *Lectures on Ethics*, Cambridge University Press, 1997, 27:386

2. Η εισαγωγή, από τον Nozick, της έννοιας του πλευρικού περιορισμού.

Η ιδέα ότι τα δικαιώματα είναι πλευρικοί περιορισμοί είναι κεντρική στο έργο του Nozick. Διακρίνει δύο τρόπους με τους οποίους μια ηθική θεωρία μπορεί να ενσωματώσει δικαιώματα: είτε ως ηθικούς περιορισμούς ή ως ηθικούς στόχους. Το με ποιο από τους δύο τρόπους θα λάβει χώρα η θεώρηση προσδιορίζει τη μορφή ή δομή μιας ηθικής θεωρίας. Στην περίπτωση που σε μια θεωρία ένα χαρακτηριστικό αντιμετωπίζεται ως στόχος, τότε το χαρακτηριστικό αποτελεί ένα τέλος και η θεωρία μας οδηγεί ώστε να ενεργούμε με τέτοιο τρόπο ώστε το τέλος να πραγματοποιείται με ένα βέλτιστο τρόπο. Έτσι έχουμε ένα τέλος που πρέπει να επιτευχθεί.

Από την άλλη πλευρά, μια θεωρία μπορεί να ενσωματώσει ένα χαρακτηριστικό ως ηθικό περιορισμό. Η θεωρία του Nozick μας λέει να δράσουμε με τέτοιο τρόπο ώστε να μην παραβιασθεί ο περιορισμός. Οι πλευρικοί περιορισμοί ενσωματώνουν ένα χαρακτηριστικό σε μια ηθική θεωρία χωρίς να το συμπεριλάβουμε ως στόχο, αλλά ως περιορισμό στις δυνατές ηθικές ενέργειες. Οι ηθικοί περιορισμοί δεν αποτελούν στόχους που πρέπει να επιδιώκουμε με τις πράξεις μας. Αντ' αυτού, οι περιορισμοί περιορίζουν το πώς μπορούν να επιτευχθούν οι στόχοι. Οι πλευρικοί περιορισμοί δεν μας λένε τι στόχους πρέπει να επιδιώξουμε, αλλά μόνο ποιες ενέργειες είναι ηθικά απορριπτέες για την επίτευξη των στόχων μας, ανεξάρτητα από ποιοι είναι οι στόχοι μας. Με άλλα λόγια, οι πλευρικοί περιορισμοί δεν ασχολούνται με τους σκοπούς που πρόκειται να επιτευχθούν, αλλά μάλλον με τα μέσα που επιτρέπεται να χρησιμοποιηθούν για την επίτευξη αυτών των σκοπών.

Τα δικαιώματα προσδιορίζουν μια σφαίρα προστασίας γύρω από τα άτομα. Καθίστανται, έτσι, ηθικά απαραβίαστα αντικατοπτρίζοντας τα ηθικά όρια που δεν πρέπει να ξεπεραστούν. Με το να συμπεριληφθούν τα δικαιώματα σε μια ηθική θεωρία με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζει ότι δεν αφήνεται ελεύθερο ηθικό πεδίο ώστε τα άτομα να αντιμετωπιστούν ως απλά μέσα και μόνο. Ο Nozick υποστηρίζει ότι ο σεβασμός του απαραβίαστου των προσώπων απαιτεί από εμάς να αποδεχτούμε μια ηθική θεωρία βασισμένη στα δικαιώματα η οποία τα αντιμετωπίζει ως ηθικούς περιορισμούς.

Ο Nozick αναφέρει τρεις θεμελιωτικούς για τη θεωρία του για τα δικαιώματα λόγους, όπως έχει ήδη αναφερθεί:

1. Ότι οι άνθρωποι πρέπει να αντιμετωπίζονται όχι μόνο ως μέσα, αλλά ως αυτοσκοποί.
2. Ότι οι άνθρωποι είναι ξεχωριστοί και έτσι δεν μπορούν να θυσιάζονται προς όφελος των άλλων.
3. Ότι οι άνθρωποι έχουν την ικανότητα να ζήσουν ουσιαστικές ζωές.

Ο Nozick ξεκινάει, λοιπόν, με την πανηγυρική διατύπωση ότι «τα άτομα έχουν δικαιώματα, γι' αυτό υπάρχουν πράγματα που κανένα πρόσωπο ή ομάδα δεν δύναται να τους προκαλέσει, χωρίς να παραβιάσει τα δικαιώματά τους Τα δικαιώματα των άλλων καθορίζουν τους περιορισμούς, στους οποίους υπόκεινται οι πράξεις σου»⁷⁰. Ο όρος που χρησιμοποιεί είναι τα δικαιώματα ως πλευρικοί περιορισμοί (side constraints). Τα δικαιώματα στη θεωρία που εισάγει ο Nozick έχουν μία απολύτως αρνητική υφή. Δημιουργούν μία απαραβίαστη σφαίρα γύρω από τον καθένα μας.

Τα δικαιώματα δε θεμελιώνουν την ευημερία ούτε εγγυώνται την ευτυχία του κοινωνού του δικαίου, αλλά, αποτελούν επαρκείς λόγους για να μην εισέρχεται κανείς τρίτος στην ατομική σφαίρα που αυτά δημιουργούν γύρω από τον καθένα. Τα δικαιώματα, όπως εισάγονται από το Nozick δεν υποχωρούν και δεν υπόκεινται σε σταθμίσεις. Επίσης, όπως αναφέρει και ο Βασιλόγιαννης δεν επιλύουν θέματα που σχετίζονται με τη σπανιότητα των επιθυμητών αγαθών και τους σχετικούς ανταγωνισμούς.⁷¹

Ο άνθρωπος για να επιλέξει τι μπορεί να πράξει, διαλέγοντας μέσα από όλους τους δυνατούς συνδυασμούς, πρέπει πρώτα να απορρίψει όλες αυτές τις πράξεις που παραβιάζουν τα δικαιώματα τρίτων. Αν η πράξη που επιλέγει δεν παραβιάζει το δικαίωμα κάποιου τρίτου, τότε δεν αποτελεί πλευρικό περιορισμό και ο άνθρωπος είναι ηθικά ελεύθερος να την επιλέξει.

Ο Nozick δίνει εντολή σε όλους τους ανθρώπους να απέχουν από πράξεις που παραβιάζουν τα δικαιώματα των άλλων. Κατά τα άλλα ο άνθρωπος είναι ελεύθερος. Δηλαδή με τους πλευρικούς περιορισμούς ο Nozick σου λέει: «Μην παραβιάσεις τα δικαιώματα οποιουδήποτε άλλου για κανένα λόγο». Δε σου λέει: «Δράσε με τρόπο ώστε να μεγιστοποιηθεί η ευημερία σου ή η ευημερία όλων». Το δικαίωμα του ενός ως πλευρικός

⁷⁰ R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, p. ix

⁷¹ Φ. Βασιλόγιαννης, *Demoktesis kai res extra commercium: μια καντιανή απάντηση στον Nozick*, σ.2-3

περιορισμός, αποτελεί επαρκή ηθικό λόγο ώστε να απέχει ο κάθε τρίτος από οποιαδήποτε πράξη παραβίασης του.

Για παράδειγμα, ο Α έχει δικαίωμα στη σωματική του ακεραιότητα. Όταν ο Β εξετάζει τις πράξεις που μπορεί να κάνει, δηλαδή που είναι ηθικά επιτρεπτές, οφείλει να απορρίψει την επίθεση με όπλο στον Α, γιατί τότε θα παραβίαζε το δικαίωμα του Α, το οποίο παρουσιάζεται ως πλευρικός περιορισμός του. Δηλαδή τα δικαιώματα των άλλων, ως πλευρικοί περιορισμοί, μου απαγορεύουν ηθικά να κάνω πράξεις που τα παραβιάζουν και ταυτόχρονα οριοθετούν το απειροσύνολο -γιατί περί απειροσυνόλου πρόκειται ουσιαστικά- των υπολειπόμενων τρόπων δράσης μου, ως ένα χώρο απόλυτης δικής μου ελευθερίας. Αντίστοιχα τα δικά μου δικαιώματα αφαιρούν από κάθε τρίτο τη δυνατότητα ηθικής νομιμοποίησης κάθε πράξης που θα οδηγούσε σε παραβίαση τους.

Το καθήκον εξαρτάται, λοιπόν από τους πλευρικούς περιορισμούς με αυτήν την εξ' ολοκλήρου αρνητική χροιά. Συγκεκριμένα το ηθικόν μου καθήκον είναι να μην παραβιάσω κανένα πλευρικό περιορισμό.

Ο Nozick ακολουθεί και μία άλλη απλή και κομψή γραμμή: αν υπάρξει συμφωνία (σύμβαση) μπορεί ο άνθρωπος να πράξει μέσα στα πλαίσια αυτής. Με τις συμβάσεις δημιουργούνται δεσμεύσεις. Εκτός από αυτές τις δεσμεύσεις που προέρχονται πάντα από εθελοντικές συμφωνίες, ο καθένας είναι ηθικά ελεύθερος να επιλέξει πάντα οποιαδήποτε διαθέσιμη πράξη υπό την προϋπόθεση ότι δεν αποκλείεται από κάποια σύγκρουση με ισχύοντες πλευρικούς περιορισμούς, δηλαδή με δικαιώματα άλλων. Πέρα από τους πλευρικούς περιορισμούς, λοιπόν, όλες οι διαθέσιμες πράξεις είναι ηθικά επιλέξιμες ή αλλιώς αποτελούν ηθικές επιλογές.

Δηλαδή, για παράδειγμα ο Α έχει μία ιδιοκτησία. Κανείς δεν μπορεί να του την αφαιρέσει και να την ιδιοποιηθεί εκτός αν ο ίδιος ο Α προχωρώντας αυτοβούλως συναινέσει στο να αποστερηθεί του δικαιώματος που έχει πάνω σε αυτήν την ιδιοκτησία. Στην αρχή, λοιπόν, κανείς δεν μπορούσε με ηθικό τρόπο να αποστερήσει τον Α από την ιδιοκτησία του. Αν όμως ο Α συμφωνήσει αυτό καθίσταται εφικτό.

2.1. Ηθικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων και η ιδιοκτησία επί του εαυτού

2.1.1. Ηθικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων

Ο Nozick προσπαθεί να αποφύγει να στηρίξει τη θεωρία του στο Θεό. Όσον αφορά, λοιπόν, το ζήτημα του Θεού, ενώ είναι αποδεκτό ότι, «ο Nozick δεν ήταν διατεθειμένος να στηρίξει την υπόθεσή του για τη θεωρία του στη βιβλική εξουσία»⁷², είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι αναγνωρίζει σαφώς το γεγονός ότι η θεωρία του σχετικά με την ηθική έχει τις ρίζες της στις ιουδαιοχριστιανικές έννοιες του θεϊκού νόμου:

«... ο άνθρωπος δημιουργείται σύμφωνα με την εικόνα του θεού, και έτσι πρέπει να αντιμετωπίζεται ηθικά».⁷³

Αυτό που κάνει όμως ο Nozick, είναι να προσαρμόσει αυτήν την αρχική ερμηνεία του φυσικού νόμου στην κοσμική έννοια του ανθρώπου που αντιμετωπίζεται ηθικά επειδή ακριβώς ο άνθρωπος είναι άνθρωπος. Σε αντίθεση με τον Locke, ο Nozick δε θεμελιώνει τη θεωρία του στο Θεό. Ακολουθεί το παράδειγμα του Thomas Davitt που ισχυρίστηκε ότι: Εάν η λέξη «φυσικό» σημαίνει οτιδήποτε, αναφέρεται στη φύση του ανθρώπου και όταν χρησιμοποιείται με το «νόμο», το «φυσικό» πρέπει να αναφέρεται στις κλίσεις της φύσης του ανθρώπου και σε τίποτα άλλο.⁷⁴

Κάνοντας αυτό ακριβώς, ο Nozick έχει ξεπεράσει την ανάγκη να έχει ο φυσικός νόμος θεϊκή προέλευση. Δεδομένου ότι η εκκοσμίκευση αφήνει μόνο τον άνθρωπο, τα δικαιώματα του Θεού πέφτουν στους ώμους του.⁷⁵ Το μόνο δικαίωμα που έχει εξαφανιστεί είναι το δικαίωμα χρήσης άλλων ανθρώπων ως εργαλείων, καθώς όλοι οι άνθρωποι είναι ουσιαστικά ίσοι, χωρίς κανένας να είναι σε θέση επαρκούς σοφίας ή δύναμης για να ισχυριστεί ηθικά διαφορετικά. Ο Nozick χρησιμοποιεί την Καντιανή θέση ότι: «Τα άτομα είναι σκοποί και όχι απλώς μέσα. Δεν μπορούν να θυσιάζονται ή να χρησιμοποιηθούν για την επίτευξη άλλων σκοπών χωρίς τη συγκατάθεσή τους. Τα άτομα είναι απαραβίαστα.»⁷⁶

⁷² J. Wolfe, *Robert Nozick: Property, Justice and the minimal state*. Cambridge: Polity Press. 1996, σ. 27

⁷³ R. Nozick, *Philosophical Explanations*. Oxford: Oxford University Press. 1981, σ.402

⁷⁴ T.E. Davitt. "St Thomas Aquinas and the Natural Law" in Harding, A. L: *Origins of the Natural Law Tradition*. Dallas: Southern Methodist University Press 1954.σ 39.

⁷⁵ I. Shapiro. *The Evolution of Rights in Liberal Theory*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge. 1986 σ. 108

⁷⁶ R. Nozick, *Anarchy, State and Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σ. 31

2.1.2. Η ιδιοκτησία επί του εαυτού

Ο άνθρωπος, σύμφωνα με τον Nozick είναι ελεύθερος να κάνει με τον εαυτό του ότι επιλέξει εφόσον δεν βλάπτει τους άλλους και δεν παραβιάζει τα δικαιώματά τους. Όπως και κάθε δικαίωμα ιδιοκτησίας, έτσι στην ιδιοκτησία με αντικείμενο τον εαυτό μας, τα σχετικά δικαιώματα είναι πλήρως μεταβιβάσιμα με ατομική εθελοντική συγκατάθεση. Ακριβώς όπως και στα υπόλοιπα δικαιώματα ιδιοκτησίας κάθε κτήμα μπορεί να χρησιμοποιηθεί να κακοποιηθεί ή και να καταστραφεί, φτάνει αυτό να αποτελεί τη βούληση του κτήτορα.

Ο Nozick θεωρεί ότι αφού σε κάθε άνθρωπο ανήκει ο εαυτός του, άρα του ανήκει και το σώμα του με τον ίδιο τρόπο που του ανήκουν και τα πράγματα. Η ιδιοκτησία επί του εαυτού, η οποία συνεπάγεται και ιδιοκτησία επί του σώματος⁷⁷, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος μπορεί να κάνει ότι θέλει με αυτό, ακόμα και να πουλήσει τμήματα του ή να το καταστρέψει, πάντα υπό τον περιορισμό που προκύπτει από τους πλευρικούς περιορισμούς δηλαδή τα δικαιώματα τρίτων.

Ο Nozick, επιστρατεύοντας την έννοια της ιδιοκτησίας του εαυτού προσπάθησε να εισάγει μια θεωρία δικαιοσύνης η οποία θα αντιπαρέρχεται την προσέγγιση της αρχής της διαφοράς του J. Rawls, όπως περιγράφεται στο έργο του *A Theory of Justice*. Ο Δημητρίου τονίζει ότι ο νεοφιλελεύθερος ατομισμός του Nozick αποβλέπει στην προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, του δικαιώματος της ιδιοκτησίας κυρίως και της ελευθερίας, από οποιαδήποτε γενική ιδέα περί αγαθού, ευπραξίας ή γενικής δικαιοσύνης.⁷⁸

2.1.2.1. Το ελάχιστο κράτος

Η κοινωνική πολιτική έχει επικριθεί πολύ, κατ' αρχήν με οικονομικά επιχειρήματα. Υποστηρίζεται ότι η κοινωνική πολιτική μειώνει την παραγωγικότητα, τις επενδύσεις, στερώντας από την αγορά τη δυνατότητα να αναπτυχθεί και, έτσι, να αποδώσει οφέλη για όλους. Ακόμα το κράτος που αναπτύσσει εκτεταμένη δημόσια δράση οδηγεί στην αύξηση

⁷⁷ Φ. Βασιλόγιαννης, *Demoktesis και res extra commercium: μια καντιανή απάντηση στον Nozick*, σ.1

⁷⁸ Στ. Δημητρίου, *Ηθική και Πολιτική. Δικαιολόγηση των πεποιθήσεων και πολιτική φιλοσοφία*. Εκδ. ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2008, σ.201

της γραφειοκρατίας με συνέπεια τη μείωση και πάλι της παραγωγικής διαδικασίας. Έτσι, με βάση αυτές τις σκέψεις το κράτος δεν πρέπει να αναπτύσσει κοινωνική πολιτική ακόμα και στους άξονες της παιδείας, της υγείας αλλά και δεν πρέπει να φορολογεί ούτε να επεμβαίνει με εργατική νομοθεσία στις ιδιωτικές σχέσεις εργοδότη-εργαζομένων. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση το κράτος πρέπει να είναι όσο το δυνατόν πιο «ελάχιστο», δηλαδή να μεριμνά μόνο για την αστυνόμευση, την κατοχύρωση των όρων του ελεύθερου ανταγωνισμού και θα πρέπει να φροντίζει ώστε να δημιουργείται ένα πλαίσιο ώστε να τηρούνται οι συμβάσεις που τα μέρη καταρτίζουν. Οι απόψεις αυτές εκφράστηκαν από νεοφιλελεύθερους οικονομολόγους, όπως ο Αυστριακός Χάγιεκ (Friedrich Hayek, 1899-1992) κι ο Αμερικανός Φρίντμαν (Milton Friedman, 1912-2006).

Ο Nozick συνηγορεί υπέρ του ελάχιστου κράτους με ηθικά και όχι οικονομικά επιχειρήματα. Ως πρωταρχική αξία, όπως είδαμε, ο Nozick έθεσε την ελευθερία και την ιδιοκτησία και απέκρουσε κάθε κρατική ρύθμιση, η οποία εισβάλλει στη σφαίρα αυτονομίας του προσώπου, αφού, εξάλλου είπαμε ότι τα δικαιώματα αποτελούν πλευρικούς περιορισμούς στη δράση όλων των άλλων προσώπων, κάτι που ισχύει και για τα νομικά πρόσωπα και βέβαια, το κράτος. Η βασική ιδέα είναι ότι οι άνθρωποι είναι κύριοι του εαυτού τους.

Ο Ρωλς θεωρεί αναγκαία την αναδιανομή του πλούτου. Ο Nozick θεωρεί ανεπίτρεπτο να υπάρχει κρατική αναδιανομή πλούτου και αρχικά αμφισβητεί την αναγκαιότητα ύπαρξης κράτους, για να καταλήξει στο ότι «το κράτος έχει μια εγγενή ανηθικότητα» και τελικά μόνο ένα «ελάχιστο κράτος» μπορεί να νομιμοποιηθεί ηθικά.

Το «ελάχιστο κράτος» είναι αναγκαίο αφού αναγκαία είναι μια κρατική δομή, για να μας προστατεύει από τη βία, την απάτη και να διασφαλίζει τη φυσική ελευθερία, την ειρήνη και την ελευθερία των συναλλαγών. Επίσης μόνο το ελάχιστο κράτος είναι ηθικά αποδεκτό. Κράτος το οποίο υπερβαίνει αυτό το όριο προσβάλλει το ηθικό δικαίωμα των προσώπων να είναι «ιδιοκτήτες του εαυτού τους». Κλείνει το βιβλίο του, με τη διατύπωση της «ουτοπίας» του, του ιδεώδους ελευθεριστικού κράτους: «[Μόνο ένα τέτοιο ελάχιστο κράτος] μας αντιμετωπίζει ως απαραβίαστα άτομα... Μας επιτρέπει ατομικά και με όποιον εμείς διαλέγουμε, να επιλέγουμε τη ζωή μας και να εκπληρώνουμε τους σκοπούς μας, βοηθούμενοι από την εθελοντική συνεργασία των άλλων προσώπων που έχουν ίση αξιοπρέπεια... Πώς θα τολμούσε ένα κράτος ή μια συλλογικότητα να κάνει περισσότερα (ή

λιγότερα);». Πάντως νεότερες αναλύσεις, ακολουθώντας μαθηματικά μοντέλα από τη θεωρία παιγνίων, έχουν (από)δείξει πως το ελάχιστο κράτος δεν είναι εφικτό.⁷⁹

Με το ελάχιστο κράτος δημιουργούνται διάφορα ζητήματα. Η σχέση, εξάλλου, δημοκρατίας και ελευθερισμού ήταν πάντα δύσκολη. Όπως σημειώνει ο Bobbio, τώρα που ο ελευθερισμός πλησιάζει το ελάχιστο κράτος η σχέση αυτή είναι πιο ερεθισμένη από ποτέ.⁸⁰

2.1.2.2. Το δικαίωμα ιδιοκτησίας και η φορολογία

Περαιτέρω οι άνθρωποι δικαιούνται τα φυσικά τους προτερήματα και άρα δικαιούνται και οτιδήποτε εκπηγάξει από αυτά. Επίσης αυτά που οι άνθρωποι κατέχουν εκπηγάζουν μέσα από τα φυσικά τους προτερήματα και άρα οι άνθρωποι δικαιούνται ότι έχουν.

Έτσι το να φορολογηθώ υποχρεωτικά, συνιστά παραβίαση του δικαιώματος επί της ιδιοκτησίας. Η αναδιανεμητική φορολογία ως εξαναγκαστική απόσπαση πλούτου είναι λοιπόν κλοπή και η εξαναγκαστική εργασία μου σε όφελος των άλλων αποτελεί δουλεία. Ο Nozick επιχειρηματολογεί λέγοντας πως το γεγονός, ότι κάποιος κάνει αιμοκάθαρση και έχει ανάγκη από ένα νεφρό, δεν σημαίνει ότι το κράτος μπορεί να με εξαναγκάσει να του δώσω το ένα από τα δύο μου νεφρά. Κατ' αναλογία αν κάποιος πεινάει δεν μπορεί το κράτος να μου αποσπάσει περιουσία και να την αναδιανείμει, χωρίς τουλάχιστον εγώ να συναινώ. Ο Nozick πρεσβεύει πως αν οι οικονομικές ανισότητες προκύπτουν από ελεύθερες επιλογές είναι πάντα ηθικά αποδεχτές. Επίσης, όπως είδαμε, κάνει λόγο για δικαιοσύνη στα αρχικά αποκτήματα και για δικαιοσύνη στη μεταβίβαση, υπό τις προϋποθέσεις ότι τα αποκτήματα έχουν λάβει χώρα στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς και οι μεταβιβάσεις έγιναν με συμβατικό τρόπο, δηλαδή με ελεύθερη σύμπτωση βουλήσεων των αντισυμβαλλομένων. Ισχυρίζεται ότι ακόμη και να ξεκινούσαν οι άνθρωποι με ίσα αποκτήματα, εάν πάλι στο τέλος καταλήξουν με άνισα αγαθά αλλά, όμως, αυτό έχει συντελεστεί μέσω ελεύθερων συναλλαγών, τότε δεν τίθεται θέμα αδικίας. Για να το δείξει αυτό, χρησιμοποιεί το παράδειγμα του Chamberlain, ενός διάσημου μπασκετμπολίστα της δεκαετίας του 1970.

⁷⁹ Βλ. **Justin P. Bruner**, *Locke, Nozick and the State of Nature* in *Philosophical Studies* volume 177, 2020, σ. 725

⁸⁰ **N. Bobbio**, *Liberalism and Democracy*, 1988, trns Martin Ryle and Kate Soper, Verso, London, 2005, σ.85

Ας πούμε, υποθετικά, ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν ίσους πόρους. Πολλοί από τους ανθρώπους θα ήθελαν να δουν τον Chamberlain να παίζει μπάσκετ. Λοιπόν, θα πλήρωναν 20 ευρώ ο καθένας για να πάρουν εισιτήριο για έναν αγώνα. Στο τέλος της αθλητικής περιόδου, ο Chamberlain θα κατέληγε με το να είναι, ας πούμε, κατά 5.000.000 ευρώ πλουσιότερος. Θα μπορούσε να ισχυριστεί άραγε κανείς ότι η τελική διανομή πλούτου υπέρ του Chamberlain είναι άδικη; Όχι, γιατί τα άνισα επίπεδα πλούτου εδώ προέκυψαν μέσα από ελεύθερες επιλογές των ανθρώπων. Για τον Nozick, η «αναδιανεμητική δικαιοσύνη» παρεμβαίνει στην ελεύθερη αγορά και ανατρέπει έτσι τα αποτελέσματα των επιλογών που κάνουν τα άτομα. Η τυχόν φορολόγηση, εδώ, σε βάρος του Chamberlain:

1. ανατρέπει το αποτέλεσμα των ελεύθερων επιλογών και
2. αναγκάζει τον Chamberlain να κάνει μια δωρεά παρά τη θέλησή του.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Nozick δεν αρνείται ότι είναι μεν ηθικά επιβεβλημένο να βοηθά κανείς κάποιον που βρίσκεται σε ανάγκη, αλλά τονίζει ότι αυτό πρέπει να γίνεται ελεύθερα, μέσω εκούσιας προσφοράς (φιланθρωπία), και όχι εκ του νόμου, μέσω υποχρεωτικής φορολογίας, αλλιώς, το κράτος λειτουργεί «πατερναλιστικά», δηλ. με «εξανγκάζει να είμαι ενάρτεος» (όπως πχ και στην απαγόρευση της πορνείας, της ομοφυλοφιλίας κοκ.). Ο Nozick, σημειώνει ο G. A. Cohen, θα δεχόταν επί του προκειμένου ότι «το να λάβεις από έναν πλούσιο ένα εισοδηματικό τεμάχιο προκειμένου να ανακουφισθεί κάποιος που βρίσκεται σε απόλυτη ένδεια, συνιστά προσβολή της αξιοπρέπειας του ίδιου του πλούσιου».

Ας επανέλθουμε τώρα στην Περίπτωση 3 σύμφωνα με την οποία είμαστε έξω από ένα κήπο με φρούτα που ανήκει σε έναν πλούσιο. Δίπλα είναι στο πεζοδρόμιο ένας εξαθλιωμένος και κατάκοιτος ασθενής που δεν μπορεί να περπατήσει και πεινάει. Η κατάσταση του χαρακτηρίζεται κρίσιμη. Ο πλούσιος εμφανίζεται ανάληγτος και δεν ενδιαφέρεται να δώσει ούτε ένα μήλο στον κατάκοιτο άνθρωπο. Επιχειρηματολογεί, δε, λέγοντας ότι έχει δικαίωμα στην ιδιοκτησία του κήπου και στους καρπούς που παράγονται εκεί. Το δικαίωμα αυτό είναι απαραβίαστο που σημαίνει ότι κανείς δεν μπορεί να το παραβιάσει χωρίς ταυτόχρονα να σφάλλει ηθικά. Έχω το ηθικό δικαίωμα να πηδήξω το φράχτη του οικοπέδου, να αφαιρέσω

δύο τρία μήλα, τα οποία είμαι σίγουρος ότι δε θα λείψουν από τον πλούσιο και να τα προσφέρω στον εξαθλιωμένο; Πολύ δε περισσότερο, έχει το δικαίωμα η συντεταγμένη πολιτεία να υποχρεώσει αυτή τον πλούσιο να δώσει 2-3 μήλα και αυτά, η ίδια η πολιτεία να τα δώσει στον ασθενή κατάκοιτο;

Ο Nozick με το να θεωρεί ότι η φορολογία είναι κλοπή, γεγονός που συνάγεται από τον τρόπο που εισάγει τα δικαιώματα, με την απόλυτη και κεντρική υφή τους, δεν αφήνει κανένα περιθώριο στην κοινωνία που οργανώνεται με βάση τις αρχές του να διαφέρει από τη ζούγκλα. Στη ζούγκλα ισχύει ο νόμος της, δηλαδή επικρατεί ο ισχυρός και χάνεται ο αδύνατος. Ο Nozick, όπως ανέφερα ήδη, οδηγεί σε μια κοινωνία που είναι καταδικασμένη να διαφεντεύεται από το «Σύνδρομο του Καιάδα», όπως το ορίσαμε προηγουμένως.

Το ζήτημα που εγείρεται είναι το εξής: Πως είναι δυνατόν, από την ώρα που ο Nozick εκκινεί τη θεωρία του από την καντιανή θέση, η οποία βασίζεται στην αξία της ανθρώπινης ύπαρξης, να καταλήγει σε μία τόσο κοινωνικά ανάλγητη θέση; Ο Nozick θεωρεί ότι κάθε άτομο έχει αυτονομία, ελευθερία και ανθρώπινη αξία, άρα έχει δικαίωμα στη ζωή κατ' αρχήν. Η αρνητική υφή των δικαιωμάτων, όπως αυτά εισάγονται ως πλευρικοί περιορισμοί, οδηγεί στην υποχρέωση ό κάθε άλλος άνθρωπος να παραλείψει από οποιαδήποτε πράξη θα οδηγούσε στην παραβίαση των δικαιωμάτων.

Ο Nozick σου λέει: «Μην ενεργήσεις με τρόπο που να παραβιάζονται τα δικαιώματα των άλλων, τα οποία αποτελούν πλευρικούς περιορισμούς για σένα.» . Η αρνητική αυτή υφή των δικαιωμάτων ως πλευρικοί περιορισμοί, όμως δε σε υποχρεώνει να ενεργήσεις όταν τα δικαιώματα των άλλων κινδυνεύουν. Ο Nozick δε σου λέει: «Ενέργησε με τρόπο ώστε να προστατεύσεις τα δικαιώματα των άλλων.» Πουθενά, σύμφωνα με την υφή και το περιεχόμενο των δικαιωμάτων, όπως εισάγονται από τον Nozick δεν προβλέπεται η προστασία των δικαιωμάτων των άλλων. Το πρόσωπο είναι αυτόνομο και ελεύθερο, σύμφωνα με τη θεωρία των δικαιωμάτων του Nozick αλλά παρουσιάζεται και μόνο.

Τα δικαιώματα, όπως αυτά εισάγονται ως πλευρικοί περιορισμοί απαγορεύουν τις πράξεις με ενέργεια εναντίον τους. Έχουν, δηλαδή, αρνητική χροιά. Από πουθενά όμως δεν προκύπτει ένα θετικό καθήκον για να προστατεύσει κάποιος ένα συνάνθρωπο του

2.2. Απόλυτα και prima facie δικαιώματα.

Ένα δικαίωμα μπορεί να :

1. εκπληρώνεται (fulfilled) όταν εκτελείται το αντίστοιχο καθήκον,
2. αθετείται (infringed) όταν δεν εκτελείται το αντίστοιχο καθήκον,
3. παραβιάζεται (violated) όταν καταπατείται χωρίς δικαιολόγηση, και
4. κατισχύεται (overridden) όταν υπάρχει επαρκής δικαιολόγηση για τη μη εκτέλεση του αντίστοιχου καθήκοντος.

Στην περίπτωση σύγκρουσης δύο δικαιωμάτων η θέση του ωφελιμισμού είναι ότι ένα από τα δύο θα υποχωρήσει, υπό το πρίσμα μιας αρχής που επιλύει τη σύγκρουση. Από την άλλη μεριά, οι θεωρητικοί των δικαιωμάτων, επεκτείνουν την ιδέα των prima facie ηθικών αρχών ή καθηκόντων του Ross στη γλώσσα των δικαιωμάτων. Έτσι, τα δικαιώματα μπορεί να μην πραγματώνονται, χωρίς όμως να ακυρώνονται. Σε αυτή την περίπτωση γίνεται λόγος για prima facie δικαιώματα.

Σύμφωνα με τον Ross δεν υπάρχουν κανόνες προτεραιότητας ανάμεσα σε ύψιστες ηθικές αρχές. Το ορθό κρίνεται με την ad hoc στάθμιση ανεξάρτητων ηθικών μεταβλητών, που όμως έχουν το κύρος των prima facie αρχών. Δηλαδή, πρόκειται για πλήρως θεμελιωμένα δικαιώματα που κατισχύονται ή ματαιώνονται από κάποιον επικρατέστερο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, παράγοντα. Όταν ένα prima facie δικαίωμα παραβιάζεται δεν είναι σαν να μην υπήρχε, αφού αναγνωρίζεται αποζημίωση ή συγγνώμη στον φορέα του δικαιώματος.

Η δεοντοκρατική οπτική ή ορθότερα η απολυτοκρατία, σύμφωνα με την καλύτερη ορολογική προσέγγιση του Nagel, δε σταθμίζει ούτε υπολογίζει τι υπερτερεί. Η θανάτωση ενός αθώου δεν αναφέρεται ως το χειρίστο κακό γιατί με συγκριτικούς όρους θα μπορούσε να επανέρθει, εκ πλαγίου η ωφελμιστική λογική. Με την ωφελμιστική λογική, εξάλλου, παρ' όλο που η θανάτωση είναι κακό μπορεί να δικαιολογηθεί αν η πραγμάτωση της αποτρέψει ένα μεγαλύτερο κακό, αν δηλαδή οδηγήσει στην αποφυγή θανάτωσης πέντε άλλων προσώπων. Ένα δικαίωμα έχει απόλυτο χαρακτήρα όταν η παραβίαση ή η υποχώρηση του δεν είναι ηθικά επιτρεπτή με οποιαδήποτε δικαιολογητική βάση και όταν είναι ηθικά ανεπίτρεπτη οποιαδήποτε στάθμιση που θα νομιμοποιούσε την παραβίαση ή την υποχώρηση του.⁸¹

Βεβαίως ο ωφελμισμός κραδαίνει ένα φαινομενικά αμείλικτο επιχείρημα σύμφωνα με το οποίο πρέπει να έχουμε μια πολύ ανορθόδοξη αντίληψη περί αγαθού για να πούμε ότι ο αναίτιος θάνατος πέντε ανθρώπων είναι προτιμότερος από το να σκοτωθεί ο ένας αθώος.⁸² Μία πρώτη απάντηση που μπορούμε να δώσουμε είναι ότι ο ωφελμισμός εδώ μας παρασέρνει στη λογική της σύγκρισης με τη λέξη «προτιμότερος».

Το ζήτημα είναι αν τελικά αυτά τα μεγέθη «ζυγίζονται». Στα μαθηματικά το 1 είναι μικρότερο από το 5, γιατί το σύνολο των πραγματικών αριθμών είναι ένα διατεταγμένο σύνολο.

Έτσι στα μαθηματικά ισχύει:

$$1 < 5 \quad (\text{σχ. 1})$$

Αν, επίσης, πολλαπλασιάσουμε με μία θετική ποσότητα A και τα δύο μέλη της ως άνω ανισοτικής σχέσης θα καταλήξουμε στη σχέση 2:

$$1 * A < 5 * A \quad (\text{σχ. 2})$$

⁸¹ T. Nagel, *War and Massacre in Consequentialism and its Critics*, Oxford University Press, Oxford, 1988, σ.66

⁸² N. Davis, *Utilitarianism and Responsibility*, Ratio 22, 1980, σ. 29

Αν ισχύει η σχέση 1 (που ισχύει), ισχύει και η σχέση 2. Αν τώρα επιχειρούσαμε ένα πολλαπλασιασμό και των δύο μελών της σχέσης 1 με το θετικό άπειρο (όπως καταχρηστικά) δε θα καταλήγαμε προφανώς ότι ένα άπειρο είναι μικρότερο από 5 άπειρα (Μια μαθηματικά ορθότερη ορολογική προσέγγιση θα χρησιμοποιούσε όρια, αλλά στην περίπτωση μας είναι αρκετό να αντιληφθούμε απλώς το νόημα), γιατί πια θα είχαμε βρεθεί εκτός των πραγματικών αριθμών και δε θα μπορούσε να υπάρξει σύγκριση.

Δηλαδή όπως στα μαθηματικά ελλείπει το νόημα (όχι απλά η απάντηση) από την ερώτηση πιο είναι πιο μεγάλο: πέντε φορές το άπειρο ή μία φορά το άπειρο, έτσι και η σύγκριση της αξίας μίας ζωής με την αντίστοιχη αξία που έχουν οι πέντε ζωές δεν είναι απλά χωρίς απάντηση, αλλά θα τη χαρακτήριζα ως μάλλον ανόητη.

Ένα απόλυτο δικαίωμα, λοιπόν, δεν υπόκειται σε μέτρηση, ομοιάζει με την έννοια του απείρου και δεν μπορεί να υπάρξει τέτοια σύγκριση στην οποία ο ωφελιμισμός, τεχνηέντως, μας οδηγεί. Τέτοιο είδος δικαιώματος μπορεί να είναι και το δικαίωμα, όπως ο Nozick το εισάγει ως πλευρικό περιορισμό, δηλαδή αρνητικά. Στην περίπτωση των πλευρικών περιορισμών, λοιπόν, δεν υπάρχει περίπτωση οποιασδήποτε στάθμισης. Ο Nozick συλλαμβάνει τα δικαιώματα ως αποτέλεσμα της καντιανής σκέψης ότι κάθε άτομο είναι αυτοσκοπός. Με αυτή την έννοια τα δικαιώματα κατισχύουν της οποιασδήποτε ανάγκης, από όπου κι αν προέρχεται και όσο επιτακτική και αν προβάλλει.

Άρα αν είχαμε μπροστά μας την ωφελιμιστική ερώτηση στην Περίπτωση του τρένου η απάντηση μας θα έπρεπε να ήταν ότι δεν μπορούμε να συγκρίνουμε την αξία της μία ζωής με την αξία των πέντε ζώων γιατί αυτό κρύβει το ίδιο λάθος που ενέχει η σύγκριση ενός απείρου με το αποτέλεσμα του πέντε φορές το άπειρο. Δεν τίθεται, λοιπόν, θέμα ποσοτικής σύγκρισης, αφού η αξία του ανθρώπου ομοιάζει με την έννοια του απείρου, δηλαδή είναι έξω από οποιαδήποτε συγκριτική κλίμακα αξιών.

Σε αυτό το σημείο αξιοσημείωτη είναι μια τοποθέτηση του Καντ σύμφωνα με την οποία δεν μπορεί να υπάρξει ανάγκη η οποία να κάμει νόμιμο ότι είναι άδικο⁸³. Το απόφθεγμα του δικαίου της ανάγκης είναι: «Η ανάγκη δεν έχει νόμο (*necessitas non habet legem*)».

⁸³ **I. Kant.**, *Μεταφυσική των Ηθών*, 1797, μτφ. Κ. Ανδρουλιδάκης, εκδ. ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ – ΣΜΙΛΗ, Αθήνα, 1984, σ. 57

Είναι προφανές πως στα Περιστατικά 1 και 2 ο Nozick δε θα δεχόταν με κανένα τρόπο την ποσοτική σύγκριση, στην οποία ευκόλως θα ενέδιδε ένας ακόλουθος της ωφελμιστικής στάθμισης των δικαιωμάτων.

III. ΜΕΡΟΣ Β: Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ROBERT NOZICK ΣΕ ΕΝΤΑΣΗ ΜΕ ΤΙΣ ΑΛΛΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ.

Η θεωρία του Robert Nozick, είναι, λοιπόν, μια rights based theory η οποία εκκινεί από λοικιανές και καντιανές θέσεις. Βρίσκεται αντιμέτωπη κατ' αρχήν με τον ωφελιμισμό, αλλά και με άλλες δεοντοκρατικές θεωρήσεις οι οποίες δεν εισάγουν τα δικαιώματα με τον απόλυτο τρόπο που τα εισάγει ο Nozick.

Σε πολλά σημεία η θεωρία του Nozick έρχεται σε αντιπαράθεση με τον Rawls, του οποίου η θεωρία δεν είναι μία rights based theory. Σημαντικές διαφορές έχουν να κάνουν με το γεγονός πως έτσι όπως εισάγονται τα δικαιώματα στο Nozick δεν καταλείπεται κανένα περιθώριο για αναδιανεμητική δικαιοσύνη.

Ο Nozick απαντάει, θεωρώ, πολύ πειστικά στο γιατί ο ωφελιμισμός τυγχάνει απορριπτέος, Στη σύγκριση του, όμως, με τις υπόλοιπες δεοντοκρατικές θεωρίες, ενώ πάλι έχει μεγάλο ποσοστό δικαίου, κατά τη γνώμη μου, όταν αντιτίθεται με τον ωφελιμισμό των δικαιωμάτων, τελικά, ειδικά σε σύγκριση με τη ρωλσιανή θεώρηση υπολείπεται.

Αλλά ας δούμε κάποιες περιπτώσεις εντάσεων που εμφανίζονται ανάμεσα στις λοιπές θεωρίες και στη θεωρία των δικαιωμάτων του Robert Nozick.

1. Η θεωρία των δικαιωμάτων του Nozick σε ένταση με τον ωφελιμισμό και τις άλλες ηθικές θεωρίες

Κατ' αρχήν οι θεωρίες των δικαιωμάτων με βάση το συμφέρον τοποθετούν τα δικαιώματα σε δεύτερης τάξης προστατευόμενα συμφέροντα. Οι θεωρίες του συμφέροντος ανοίγουν τον δρόμο για μια συνεπειοκρατική θεωρία δικαιωμάτων. Κάθε δικαίωμα μπορεί να αποτιμάται ως αγαθό και να εντάσσεται σε συνεπειοκρατική δομή. Σε αυτήν την περίπτωση δεν παρουσιάζει ηθικό νόημα η δεοντοκρατική τους θεμελίωση. Ο Kymlicka και ο Scanlon θεωρούν ότι τα δικαιώματα αποτελούν αναβαθμισμένα συμφέροντα⁸⁴ και δεν είναι αποτελέσματα του σεβασμού στα πρόσωπα⁸⁵.

Ο Honore αναπτύσσει περίπου το εξής επιχειρήμα: κάποια μέλη της κοινωνίας έχουν ένα συμφέρον, το οποίο αναγνωρίζεται ως αξίο προστασίας. Ο σεβασμός του περιορίζει την ελευθερία των άλλων και το προστατευόμενο συμφέρον αναβαθμίζεται σε δικαίωμα. Το άτομο, ως φορέας του δικαιώματος, μπορεί να αξιώσει, μέσα από προβλεπόμενες άτυπες ή τυπικές διαδικασίες, το σεβασμό από τους άλλους του δικαιώματος του.⁸⁶

Ο Raz διατείνεται ότι τα δικαιώματα δεν μπορούν να οριστούν ανεξάρτητα και σε αντιπαράθεση με τα συλλογικά αγαθά, αλλά αντιθέτως «εξαρτώνται και εξυπηρετούν συλλογικά αγαθά»⁸⁷. Το δικαίωμα αποτελεί επαρκή λόγο για την ύπαρξη καθήκοντος. Στην «πραγματικότητα τα δικαιώματα πρέπει να έχουν ακριβώς την ισχύ που έχει το συμφέρον» που προστατεύουν⁸⁸. Όμως δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη γενικού κανόνα προτεραιότητας των δικαιωμάτων ή των συλλογικών αγαθών σε περίπτωση που συγκρούονται αυτά τα δύο.⁸⁹

Το να εισάγονται τα δικαιώματα σε συμφέροντα και να φωτίζονται τα τελευταία καθιστά τα δικαιώματα ως παράγωγα ηθικά γεγονότα και όχι ως θεμελιώδη.⁹⁰ Βεβαίως, τα δικαιώματα έχουν μία αυξημένη βαρύτητα και αξία, αλλά και πάλι το γεγονός ότι είναι παράγωγα ηθικά μεγέθη τα καθιστά ευκόλως σταθμιζόμενα μεγέθη.

⁸⁴ Will Kymlicka, *Liberalism, Community and Culture*, Oxford University Press, Oxford, 1989, σ. 78

⁸⁵ T.M. Scanlon, *Rights goals and fairness*, in *Consequentialism and its Critics*, Oxford University Press, Oxford, 1988, σ. 88

⁸⁶ Tony Honoré, *Making Law Bind: Essays Legal and Philosophical*, Clarendon Press, Oxford, 1st ed, 1987, 243

⁸⁷ Joseph Raz, *The Morality of Freedom*, Oxford University Press, Oxford, 1986 (reprinted 2009), 253

⁸⁸ Joseph Raz, *The Morality of Freedom*, Oxford University Press, Oxford, 1986 (reprinted 2009), 262

⁸⁹ Joseph Raz, *The Morality of Freedom*, Oxford University Press, Oxford, 1986 (reprinted 2009), 255

⁹⁰ Γ. Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. RAWLS, DWORKIN, NOZICK, SEN. Εκδ. ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2004, σ.94

Ο Rawls πολύ σωστά καταδεικνύει πως δεν είναι δυνατόν να είναι ορθή η ωφελμιστική προσέγγιση αφού είναι λογικό μεν να επιβάλλουμε στους εαυτούς μας κάποια θυσία σήμερα χάριν κάποιου μεγαλύτερου πλεονεκτήματος που θα μπορέσουμε να απολαύσουμε αύριο⁹¹, αλλά η γενίκευση αυτής της αρχής στην κοινωνία θα οδηγούσε στο μη ορθολογικό αποτέλεσμα να θυσιάζει κάποιος κάτι σήμερα για να απολαύσει κάτι άλλο κάποιος άλλος αύριο. Η θέση του Nozick είναι ότι χρησιμοποιώντας ένα άνθρωπο προς όφελος των άλλων χρησιμοποιείται αυτός και ωφελούνται οι άλλοι. Τίποτα περισσότερο.⁹² Ο Mackie επίσης αναφέρει αντίστοιχα ότι είναι για χάρη άλλων ατόμων που επιτρέπουν ένα άτομο να θυσιαστεί και όχι για χάρη μιας συλλογικότητας.⁹³

Όσον αφορά τις δεοντοκρατικές θεωρίες, τα δικαιώματα παρουσιάζονται, ως επί το πλείστον, ως στόχοι. Η θέση του Nozick είναι η εξής: Εάν τα δικαιώματα περιλαμβάνονται στην ηθική θεωρία ως στόχοι, τότε τα δικαιώματα μπορούν σαφέστατα να παραβιαστούν μέσω μίας στάθμισης μεταξύ τους, ακόμη και αν τα δικαιώματα έχουν θεμελιώδη θέση. Σύμφωνα με τον Nozick, καταλήγουμε με έναν «ωφελμισμό των δικαιωμάτων»⁹⁴ που υποφέρει από τα ίδια προβλήματα που προσπαθήσαμε να λύσουμε με την έκκληση στα δικαιώματα. Έτσι μπορούμε να δούμε ότι τα ίδια προβλήματα επανεμφανίζονται στο επίπεδο των δικαιωμάτων και αυτό ισχύει είτε αν τα δικαιώματα εμφανίζονται στην αρχική κατάσταση είτε αν προκύπτουν επαγωγικά.

Ανεξάρτητα από το πώς κατανοούνται τα δικαιώματα, η ηθική θεωρία δεν θα επιτυγχάνει το απαραβίαστο των ατόμων εφόσον τα δικαιώματα περιλαμβάνονται στους ηθικούς στόχους. Ο ωφελμισμός των δικαιωμάτων δε σέβεται επαρκώς την ηθική κατάσταση των ατόμων και δεν καταγράφει τα ηθικά όρια που χωρίζουν διαφορετικά άτομα. Το πρόβλημα του μη σεβασμού του απαραβίαστου των προσώπων είναι ένα διαρθρωτικό πρόβλημα που αφορά καθαρά θεωρίες κατευθυνόμενες προς τον στόχο. Το συμπέρασμα είναι ότι οι ηθικές θεωρίες που είναι προσανατολισμένες στο στόχο δεν μπορούν να συλλάβουν το απαραβίαστο των ατόμων. Οι λόγοι απόρριψης των ηθικών ωφελμιστικών θεωριών είναι οι ίδιοι λόγοι για την απόρριψη καθαρά ηθικών θεωριών κατευθυνόμενων προς κάποιο στόχο. Ένα διαφορετικό είδος ηθικής θεωρίας απαιτείται για να δημιουργηθεί χώρος για την επίβλεψη των ατόμων. Για να γίνει αυτό, πρέπει να συμπεριλάβουμε ηθικούς περιορισμούς

⁹¹ **John Rawls**, *A theory of Justice*, ελληνική μτφ “*Θεωρία της Δικαιοσύνης*”, Εκδ. ΠΟΛΙΣ, 2001, σ. 50

⁹² **R. Nozick**, *Anarchy, State and Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σ. 32-33

⁹³ **J. L. Mackie**, *Can there be a Right-Based Moral Theory?*, σε J. Waldron (επιμ.), *Theories of Rights*, Oxford University Press, Oxford, 1984, σ. 172

⁹⁴ **R. Nozick**, *Anarchy, State and Utopia*, Blackwell Publishing, 1974, σ. 28

στη θεωρία. Ο Nozick ξεκινάει από την καντιανή αρχή γεγονός που προσπαθεί να το σεβαστεί όσο μπορεί. Άλλωστε γνωρίζει την αξία των αρχών και τη λειτουργικότητα τους⁹⁵. Εξάλλου, η θέση των αρχών στην Καντιανή Ηθική είναι προεξέχουσα ή μάλλον ακριβέστερα ο πυρήνας της καντιανής αρχής, την οποία προσπαθεί να αφογκραστεί ο Nozick είναι η θεμελιώδης ηθική αρχή.⁹⁶

⁹⁵ Βλ. «Αυτή η γενικότητα μπορεί να εξυπηρετήσει διαφορετικές λειτουργίες: διανοητική, διαπροσωπική, ενδοπροσωπική και προσωπική», **R. Nozick**, *The Nature of Rationality*, Princeton University Press, New Jersey, 1995, σ. 3

⁹⁶ **Κ. Ανδρουλιδάκη**, *Καντιανή Ηθική. Θεμελιώδη Ζητήματα και Προοπτικές*, εκδόσεις ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ – ΣΜΙΛΗ, 2010, σ. 119

2. Nozick και Rawls.

Ενώ ο Nozick ξεκινάει το βιβλίο του *Anarchy, State and Utopia* με μία πανηγυρική διατύπωση υπέρ της ύπαρξης των δικαιωμάτων, ο Rawls δεν παρουσιάζεται το ίδιο ξεκάθαρος με μια πρώτη ματιά. Βεβαίως και οι δύο συμερίζονται την ιδέα της διακριτότητας και αυτονομίας των προσώπων και με αυτήν την έννοια εκκινούν από κοινή αφετηρία που δεν είναι άλλη από τη δεοντοκρατική αντίληψη του Καντ περί του προσώπου. Ο Nozick, από την άλλη μεριά, έχει αμφισβητήσει το πόσο σοβαρά εκλαμβάνει ο Rawls τη διακριτότητα των προσώπων και συνεπακόλουθα έχει αμφισβητήσει το δεοντοκρατικό, αντιωφελμιστικό υπόβαθρο της Ρωλσιανής θεώρησης⁹⁷. Ο Nozick μάλλον έχει τη γνώμη πως τα δικαιώματα στο έργο του Rawls παρουσιάζονται ως *prima facie* δικαιώματα και ως εκ τούτου εύκολα ρέπουν προς το ωφελμιστικό στρατόπεδο.

Ο Rawls αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως σύστημα συνεργασίας μεταξύ ελευθέρων και ίσων προσώπων. Η ιδέα αυτή αποτελεί μία νοητική δημιουργία που έρχεται σε αντίθεση με άλλες θεμελιώσεις, προφανώς και ωφελμιστών και δεοντοκρατών, ελευθεριστών και μη αλλά και κοινοτιστών⁹⁸. Ο Dworkin θεώρησε ότι ο Rawls για να διατυπώσει τη θεωρία του, προϋποθέτει σιωπηρά θεμελιώδη δικαιώματα γιατί μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο έχει νόημα το status των προσώπων στην πρωταρχική θέση. Ο ίδιος ο Rawls απέκρουσε αυτή την ιδέα χαρακτηρίζοντας τη θεωρία του ως “conception-based” και όχι ως “rights-based”⁹⁹. Για τον Rawls, εν συντομία, θα λέγαμε ότι πρωτοκαθεδρία έχει η δικαιοσύνη και τα δικαιώματα έρχονται ως παράγωγα. Πάντως στον Rawls η έμφαση και η πρωτοκαθεδρία βρίσκεται στη συμφωνία πίσω από το πέπλο της άγνοιας και για αυτό ανοίγει ο δρόμος για κοινωνική συνεργασία και διανεμητική δικαιοσύνη.

Ο Nozick έχει αρκετά σημεία στα οποία ασκεί κριτική στον Rawls¹⁰⁰. Παρακάτω θα εξετάσουμε δύο σημαντικά στοιχεία.

⁹⁷ Γ. Μολύβας, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης*. RAWLS, DWORKIN, NOZICK, SEN. Εκδ. ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2004, σ. 342

⁹⁸ Βλ. ιδιαιτέρως Β. Βουτσάκης, *Μεταξύ κοινοτισμού και φιλελευθερισμού: Η πορεία του Michael Walzer*, Εισαγωγή στο Μ. Walzer, *Η ηθική εντός και εκτός των συνόρων*, ΠΟΛΙΣ, Αθήνα σ. 20-25, 66-67

⁹⁹ Βλ. κεφ IV. ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗΣ

¹⁰⁰ T.R. Edward, *Nozick's objections to Rawls*,

(https://www.academia.edu/41817967/Nozicks_objections_to_Rawls)

2.1. Κοινωνική Συνεργασία

Ο Rawls λέει ότι το πρόβλημα της διανεμητικής δικαιοσύνης είναι να καθορίσει πώς θα διατεθούν τα οφέλη της κοινωνικής συνεργασίας. Αν συμβολίσουμε με S_i τον πλούτο που θα είχε διαθέσιμο ο i κοινωνός του δικαίου, αν ζούσε μόνο με τις δικές του προσπάθειες, τότε όλος ο διαθέσιμος πλούτος, χωρίς κοινωνική συνεργασία θα ήταν:

$$S = \sum_{i=1}^{i=N} S_i, \text{ όπου } N \text{ ο συνολικός πληθυσμός}$$

Αν τώρα, λόγω της κοινωνικής συνεργασίας επιτευχθεί ένα πλεόνασμα πλούτου, έστω Q , ο Nozick θεωρεί ότι ο Rawls σφάλλει όταν πάει να μοιράσει σε όλους το $S+Q$, ενώ θα έπρεπε ο καθένας να κρατήσει το “δικό” του S_i και να μοιραστεί απλά το πλεόνασμα Q .

Εδώ ο Nozick αλλοιώνει το ζήτημα και καταλήγει σε ένα ψευδεπίγραφο δίλημμα. Αραγε πόσο θα ήταν κάθε S_i αν οι ανθρώπινες οντότητες δρούσαν ανεξάρτητα; Μήπως ο άνθρωπος θα βρισκόταν σε προϊστορική κατάσταση; Κατά αυτήν την έννοια τα S_i θα ήταν μηδενικά. Αν από την άλλη πλευρά στη σύγχρονη εποχή ο άνθρωπος εκμεταλλεζόμενος τη σημερινή πραγματικότητα δημιουργούσε μία ποσότητα πλούτου ανεξάρτητα από τους άλλους, δε θα ήταν αυτή η ποσότητα βασισμένη σε όλον τον παραγωγικό μηχανισμό που έχει αναπτυχθεί από την ανθρώπινη κοινότητα κατά τους ιστορικούς χρόνους; Άρα ακόμα και αυτό που ο Nozick θεωρεί ότι υποχρεωτικά ανήκει στον κάθε ένα και αυτό έχει παραχθεί βασιζόμενο στο σύνολο των ανθρώπων. Αν θέλαμε να μην υπολογίσουμε κάθε ετεροκαθορισμένη συνιστώσα στον παραγόμενο πλούτο του i κοινωνού θα καταλήγαμε σε μία ποσότητα (έστω S_i') που θα ήταν ελάχιστη σε σχέση με την S_i και το επιχείρημα του Nozick θα έχανε κάθε αξία.

Αξίζει να τονιστεί ότι, παρ' όλα αυτά, ο Nozick φαίνεται να αντιλαμβάνεται πλήρως την αλληλεπίδραση που έχουν οι ανθρώπινες υπάρξεις και το αμοιβαίο κέρδος που μπορεί να υπάρξει από μία συστράτευση δυνάμεων ή συνεργασία. Οι πράξεις μου, λέει είναι συνδεδεμένες με τις δικές σου όταν το αποτέλεσμα των πράξεων σου ποικίλει αναλόγως του τι πράττω εγώ. Οι πράξεις μας είναι αμοιβαία συνδεδεμένες όταν οι πράξεις μου επαφίενται

στις δικές σου και οι δικές σου στις δικές μου.¹⁰¹

2.2. Η αρχική θέση ισότητας. Φυσικά πλεονεκτήματα και αρετές.

Ο Nozick διαφωνεί με το ότι η αρχική θέση ισότητας του Rawls μπορεί να οδηγήσει στις αρχικές αξίες που θα θεμελιώσουν τα δικαιώματα των ανθρώπων και τις υποχρεώσεις τους. Θεωρεί ότι οι άνθρωποι που θα βρεθούν πίσω από το πέπλο της άγνοιας θα αντιμετωπίσουν κάθε τι σαν το “μάννα εξ ουρανού” και σε κάθε περίπτωση γιατί θα έπρεπε οι συμφωνίες για τις αρχές που θα γίνουν σε αυτήν την κατάσταση να θεωρούνται δίκαιες. Εξάλλου θεωρεί ανυπόστατη αυτή την αρχική θέση. Ο Sandel αναφέρει ότι δεν υπογράψαμε ποτέ κανένα κοινωνικό συμβόλαιο¹⁰², όμως ακολουθεί τη σκέψη του Rawls και γίνεται αντιληπτό πως δεν ομιλούμε για αρχική συμφωνία, αλλά για μια επιλογή που θα κάναμε όλοι αν βρισκόμασταν σε αυτήν την αρχική θέση.

Ο Nozick θεωρεί ότι η διανομή φυσικών ικανοτήτων μπορεί να είναι ηθικά αυθαίρετη, αλλά οι άνθρωποι δικαιούνται όλα τα στοιχεία με τα οποία τους έχει προικίσει η φύση.

Ο Nozick πιστεύει ότι:

- (α) Δεν υπάρχει ηθικός λόγος για τον οποίο η πραγματικότητα του διαμοιρασμού των φυσικών πλεονεκτημάτων θα έπρεπε να είναι έτσι όπως είναι.
- (β) Το γεγονός ότι έτσι είναι η πραγματικότητα του διαμοιρασμού των φυσικών πλεονεκτημάτων δεν έχει ηθική σημασία και δεν έχει ηθικές συνέπειες.

Ο Nozick συμφωνεί ότι τα φυσικά προτερήματα είναι ηθικά αυθαίρετα αλλά δικαιολογούν όμως το τι έχει ο καθένας.

Το επιχείρημα του Nozick έχει τις εξής προτάσεις:

¹⁰¹ **R. Nozick**, *Invariances. The structure of the objective word*, The BELKNAP PRESS OF Harvard University Press, Cambridge, 2001, σ. 240

¹⁰² **Michael Sandel**, *Δικαιοσύνη. Τι είναι το σωστό;*, ΠΟΛΙΣ, 2019, 198

P1: Οι άνθρωποι δικαιούνται τα φυσικά τους προτερήματα.

P2: Εάν οι άνθρωποι δικαιούνται κάτι, τότε δικαιούνται και οτιδήποτε εκπηγάξει από αυτό.

P3: Αυτά που οι άνθρωποι κατέχουν εκπηγάζουν μέσα από τα φυσικά τους προτερήματα.

Έτσι καταλήγει ότι οι άνθρωποι δικαιούνται ότι έχουν.

Βέβαια εδώ ο Nozick, πάλι, δε λαμβάνει υπ' όψιν του ότι ένα αποτέλεσμα δεν εκπηγάξει μόνο από ένα φυσικό προτέρημα αλλά αναπτύσσεται σε ένα κοινωνικό υπόβαθρο με συνεκμετάλλευση όλων των άλλων ιδιοτήτων των υπόλοιπων ανθρώπων.

IV. ΕΠΙΛΟΓΟΣ: ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗΣ

Όπως ειπώθηκε, πολλοί χρησιμοποιούν τον Locke για να δικαιολογήσουν ορισμένες αντιλήψεις περί του κράτους. Ανάμεσα τους βρίσκουμε ελευθεριστές (όπως ο Nozick), ωφελμιστές, κοινοτιστές, φιλελεύθερους.

Ο Nozick, από την άλλη πλευρά, ενώ βασίζει μεγάλο μέρος της δικαιολόγησης του για ένα σύστημα δικαιοσύνης που παρουσιάζει στο *Anarchy, State and Utopia*, στη βάση των φυσικών δικαιωμάτων του Locke, δε φαίνεται να καταλήγει σε μια θεωρία που να είναι τεκμηριωμένη, τουλάχιστον όσον αφορά στην προέλευση των δικαιωμάτων. Όπως επισημαίνει ο Simmons, «οι ελευθεριστές κινούνται... περισσότερο με την αναζήτησή τους... παρά με την δέουσα προσοχή στα κείμενα του Locke»¹⁰³. Όμως, στο έργο του, *Philosophical Explanations*, ο Nozick υπονομεύει, σε κάποιο βαθμό, το *Anarchy, State and Utopia* γιατί οδηγείται σε υπερκέραση του ελάχιστου κράτους. Ο Nozick αποτυγχάνει σιωπηρά να κάνει τα δικαιώματα το μόνο λογικό αποτέλεσμα της θεωρίας του σχετικά με την ηθική έλξη και την ηθική ώθηση. Η ανησυχία του για την ισορροπία των δύο οδηγεί σε μια κατάσταση κατά την οποία απαγορεύεται η απεριόριστη αναζήτηση δικαιωμάτων. Αυτό που προκαλεί έκπληξη είναι ότι το σύστημα ηθικής αξίας του σημαίνει ότι η αποτυχία των καθηκόντων έναντι των άλλων είναι επιζήμια και ότι μπορεί να τιμωρηθεί κάποιος για παραβιάσεις της ηθικής αξίας.

Από την άλλη πλευρά, τα δικαιώματα ως πλευρικοί περιορισμοί εισάγουν μια απόλυτη αντιωφελμιστική ιδέα σε σχέση με όχι τι μπορούμε να κάνουμε, αλλά με το τι απαγορεύεται. Τα δικαιώματα (των άλλων) παρουσιάζονται ως απαραβίαστοι ηθικοί φραγμοί που συνδέονται με την αρχή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Ο κάθε άνθρωπος έχει δικαιώματα που δεν καθορίζουν, κυρίως, τι μπορεί αυτός να κάνει, αλλά τι δεν μπορεί να κάνει οποιοσδήποτε άλλος. Ο άνθρωπος μπορεί να πράξει τα πάντα, εκτός από οτιδήποτε αποτελεί πλευρικό περιορισμό, δηλαδή από οτιδήποτε παραβιάζει τον πυρήνα της αξίας του κάθε συνανθρώπου του, δηλαδή τα δικαιώματα του κάθε κοινωνού του δικαίου. Όσον αφορά τα δικά του δικαιώματα, μπορεί ελευθέρως να τα κάνει ότι θέλει. Μπορεί να τα μεταβιβάσει, να τα ανταλλάξει, να τα περιορίσει, να τα καταστρέψει, να τα χαρίσει και ότι άλλο προκύψει ως

¹⁰³ A.J. Simmons, *The Lockean Theory of Rights*. Princeton: Princeton University Press, 1992, σ. 61

βούληση του. Τα δικαιώματα στο Nozick επέχουν θέση «ηθικών τίτλων»¹⁰⁴ που σφραγίζουν ηθικά ορισμένη ατομική σφαίρα δράσης. Η ίδια η θεωρία της δικαιοσύνης του Nozick αποκαλείται θεωρία των τίτλων και ορολογικά παραπέμπει σε μια ισχυρή έννοια κυριότητας.

Η θεμελίωση, βέβαια, του Nozick σε σχέση με τα δικαιώματα ως πλευρικούς περιορισμούς δεν είναι απολύτως πειστική. Αρνείται τη θεμελίωση στο θείο και επιχειρεί μία θεμελίωση στον Καντ. Μας δίνει, σαφώς, την πιο στέρεη μορφή ηθικών δικαιωμάτων τα οποία ουδέποτε υποχωρούν. Πρέπει να του αναγνωριστεί ότι εκκινώντας από την ανθρώπινη αξία φαίνεται εξαιρετικά πειστικό το επιχείρημα ότι οι άνθρωποι ως αυτόνομα και ορθολογικά όντα πρέπει να έχουν απαραβίαστα ηθικά δικαιώματα. Επίσης, μπροστά στην υφή των δικαιωμάτων του οι ωφελμιστικές θεωρίες και η αντιμετώπιση που αυτές επιδεικνύουν απέναντι στα δικαιώματα παρουσιάζονται ηθικά ισχνές και λανθασμένες.

Ο Nozick, όμως και κατά τη δική μου άποψη, υποπίπτει σε ένα σφάλμα. Προσπαθεί να στηρίξει τη θέση του σε καντιανή βάση και θεωρεί τον άνθρωπο αυτόνομο ηθικά με αξία μοναδική. Μέχρις εδώ καλά. Όμως, ο Καντ, έστω και σιωπηρά δε θεωρεί τον άνθρωπο μόνο του, αλλά τον αποδέχεται ως «αγελαία» ύπαρξη, δηλαδή τον εντάσσει μέσα στην κοινωνία. Η αυτονομία του ανθρώπου τον προστατεύει από τις επιβουλές μιας άδικης κοινωνίας. Ο Nozick δημιουργεί μία θεωρία βασισμένη στα δικαιώματα, αλλά δε συλλαμβάνει την κεντρική ιδέα που καταλαμβάνει η συνύπαρξη με άλλους ανθρώπους. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να υπάρχει παρά μόνο ως μέλος ενός συνόλου ανθρώπων.

Ο Παπαγεωργίου μας εντάσσει, πολύ σωστά, ως μέλη μιας ηθικής κοινοπολιτείας και χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Ως έλλογα, αναστοχαστικά αλλά και συναισθηματικά ευφυή όντα που έχουν τη δυνατότητα να ζήσουν, να διαμορφώσουν και να κατευθύνουν τη ζωή τους με νόημα και περιεχόμενο από κοινού με άλλους ανθρώπους, είμαστε ως προς αυτό ίσοι, ανήκουμε, με άλλα λόγια, στην ίδια πανανθρώπινη ηθική κοινοπολιτεία...»

¹⁰⁴ H. J. McCloskey, Respect for Human Moral Rights versus Maximizing Good, στο R.G. Frey (επιμ) Utility and Rights, Blackwell Publishing, Oxford, 1985, σ.125

... και έχουμε ανάγκη όχι μόνο τη θεωρητική αναγνώριση και τον σεβασμό, αλλά και την ενεργό προστασία και συμπαράσταση των άλλων.»¹⁰⁵

Νομίζω πως ο Nozick χάνει αυτό το σημαντικό στοιχείο για τον άνθρωπο εκκινώντας από τα δικαιώματα με τον τρόπο που το κάνει. Με τον τρόπο που εισάγονται τα δικαιώματα από τον Nozick, σαν πλευρικοί περιορισμοί και την απόλυτη υφή τους, να μεν αντικρούεται ο ωφελιμισμός των δικαιωμάτων, που οδηγεί σε μια ανήθικη, με βάση την καντιανή οπτική, θεώρηση του δικαίου, αλλά, από την άλλη πλευρά, σκιαγραφείται ένας άνθρωπος ατομιστής που ζει έξω από την ηθική κοινοπολιτεία στην οποία αναφέρεται ο Παπαγεωργίου.

Απεναντίας, ο Rawls συλλαμβάνει αυτή την αλήθεια και δεν εκκινεί να δημιουργήσει μια θεωρία βασισμένη στα δικαιώματα. Εκκινεί από τη μεγαλοφυή νοητική σύλληψη του πέπλου της άγνοιας η οποία καθίσταται η αφετηρία για να βρεθεί η, έστω εικαζόμενη, βούληση του ανθρώπου να ορίσει μέχρι που εκτείνονται τα δικαιώματα του. Από την ώρα που μιλάμε για ίδια βούληση αυτό είναι κάτι που και ο Nozick θα δεχόταν.

Ο Rawls, με τη θεωρία της δικαιοσύνης, αποδέχεται πλήρως την ανθρώπινη αυτονομία και ελευθερία καθώς και τα δικαιώματα με τον κεντρικό ρόλο τους, χωρίς να κάνει εκπτώσεις, αφού δεν προβαίνει σε σταθμίσεις και δεν εισάγει τον ωφελιμισμό εκ πλάγιου. Αυτό που αναδεικνύει είναι ότι αυτοβούλως ο άνθρωπος επιλέγει συγκεκριμένες αρχές και επίσης αυτοβούλως εκτείνει τα δικαιώματα του μέχρι το σημείο που ο ίδιος ο άνθρωπος επιθυμεί, όντας αυτόνομος και ελεύθερος. Πως θα μπορούσε ο Nozick να μη δεχτεί την ελεύθερη βούληση; Ο Rawls εμφανίζει μία θεωρία που ο άνθρωπος έχει συμφωνήσει όχι στο να γίνονται ωφελιμιστικού τύπου σταθμίσεις σε σχέση με τα δικαιώματα, αλλά μια θεωρία που ο άνθρωπος, αυτοβούλως, έχει προσδιορίσει μέσω των αρχών που δέχεται μέχρι που εκτείνονται τα δικαιώματα του. Το πρόσημο είναι λοιπόν θετικό (μέχρι που εκτείνονται) και όχι αρνητικό (πότε περιορίζονται) τα δικαιώματα του ανθρώπου και αυτό έχει συμφωνηθεί από ελεύθερα, αυτόνομα, ίσα, έλλογα και ορθολογικά πρόσωπα.

Ο Nozick, λοιπόν, θέτει ως αυτοσκοπό την προστασία και το απαραβίαστο των δικαιωμάτων, δημιουργώντας ένα ατομιστή, εγωκεντρικό, σε πολλές περιπτώσεις, άνθρωπο και απορρίπτει κάθε έννοια διανεμητικής δικαιοσύνης. Αντίθετα, ο Rawls δεν εκκινεί από τα δικαιώματα

¹⁰⁵ Κωνσταντίνος Παπαγεωργίου, Οι πρόσφυγες και τα καθήκοντα μας απέναντι τους, ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2017, σ. 17

αλλά από την ιδέα της δικαιοσύνης και για χάρη της. Ο ίδιος αναφέρει ότι στηρίζεται σε θεμελιώδεις ενοράσεις και λόγους για αρχές δικαιοσύνης και η θεωρία του χαρακτηρίζεται από τον ίδιο ως “conception-based” και όχι ως “rights-based”¹⁰⁶. Ο Rawls δημιουργεί μία ηθική θεωρία που σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα αλλά, σε αντίθεση με τον Nozick, δεν τα αναγάγει ως αυτοσκοπό. Αυτοσκοπός είναι ο Άνθρωπος.

¹⁰⁶ **J. Rawls**, *Justice as Fairness: Political not Metaphysical* in *Philosophy & Public Affairs* Vol. 14, No. 3, 1985, σ. 236, σημείωση αρ. 19.

V. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ-ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ-ΣΧΗΜΑΤΩΝ

- **Εικόνα 1** : Μία υπόθεση που συγκλόνισε την Ελληνική κοινωνία.9
- **Διάγραμμα 1** : Οριζόντια ισότητα20
- **Διάγραμμα 2** : Αναλογική ισότητα21
- **Διάγραμμα 3**: Γραμμική ισότητα22
- **Σχήμα 1**23
- **Σχήμα 2**23
- **Σχήμα 3**24
- **Σχήμα 4**24
- **Σχήμα 5**25

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΟΓΡΑΦΙΑ – ΜΕΛΕΤΕΣ

- ✧ **Αγγελίδης Μ.**, *Η θεωρία των δικαιωμάτων στο σύγχρονο φιλελευθερισμό: ζητήματα κριτικής ανακατασκευής στις θεωρίες των R. Nozick, J. Rawls, R. Dworkin*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 71, 1988
- ✧ **Ανδρουλιδάκη Κ.**, *Καντιανή Ηθική, Θεμελιώδη Ζητήματα και Προοπτικές*, εκδόσεις ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ – ΣΜΙΛΗ, 2010
- ✧ **Αριστοτέλης**, *Ηθικά Νικομάχεια, Βιβλίο 5^ο*, Απόδοση Β. Μοσκόβη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1993, Τομ. Α
- ✧ **Βαλλιανάτου Π.**, *Κληρονομικό Δίκαιο και Κληρονομικό Δικαίωμα: Ζητήματα Διανεμητικής και Μη Διανεμητικής Δικαιοσύνης*, 2018 (<https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2864596>)
- ✧ **Βασιλόγιαννης Φ.**, *Demoktesis και res extra commercium: μια καντιανή απάντηση στον Nozick*
- ✧ **Βουτσάκης Β.**, *Μεταξύ κοινοτισμού και φιλελευθερισμού: Η πορεία του Michael Walzer*, Εισαγωγή στο Μ. Walzer, *Η ηθική εντός και εκτός των συνόρων*, ΠΟΛΙΣ, Αθήνα
- ✧ **Δημητρίου Στ.**, *Ηθική και Πολιτική. Δικαιολόγηση των πεποιθήσεων και πολιτική φιλοσοφία*. Εκδ. ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2008
- ✧ **Θεοδώρου Δ.**, *Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα ως διαμορφωτικός παράγοντας στην άσκηση της κρατικής εξουσίας*. Νομική Υπηρεσία της Κύπρου. Εκδόσεις – Κείμενα (<http://bit.ly/1Wb3LkW>)
- ✧ **Κουράκης Ν. Ε.**, *Κλασικά ιδεώδη για μια σύγχρονη παιδεία*, εκδ. Ροές. Αθήνα, 2009
- ✧ **Μολύβας Γ.**, *Δικαιώματα και Θεωρίες Δικαιοσύνης. RAWLS, DWORKIN, NOZICK, SEN*. Εκδ. ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2004

- ✧ **Ντίλης Σ.** Το κατ' εξακολούθηση έγκλημα μετά το Ν. 2721/1999. Η διάταξη του α. 98 παρ. 2 ΠΚ και ο συνολικός δόλος. 2018 (<https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2686474#contents>)
- ✧ **Παπαγεωργίου Κ.,** *Οι πρόσφυγες και τα καθήκοντα μας απέναντι τους,* ΠΟΛΙΣ, Αθήνα, 2017
- ✧ **Πλάτωνας,** *Απολογία Σωκράτους,* Απόδοση Β. Μοσκόβη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1993
- ✧ **Σούρλας Π.,** *Δίκαιο και Δικανική Κρίση. Μια φιλοσοφική αναθεώρηση της μεθοδολογίας του δικαίου.* Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2017.
- ✧ **Σούρλας Π.,** *Φιλοσοφία του δικαίου. Μια Ιστορική Εισαγωγή Τόμος Α: Αρχαιότητα,* Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2000.
- ✧ **Τσίρος Ν.,** *Πολιτική Νομιμοποίηση και ανθρώπινα δικαιώματα στο έργο του Jurgen Habermas. Η στροφή της σύγχρονης κοινωνικής θεωρίας στη φιλοσοφία του δικαίου.* Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2017
- ✧ **Φαρδή Α.,** *Το status του ανθρώπινου σώματος,* 2018 (<https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2707612>)

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΑΡΘΟΓΡΑΦΙΑ - ΜΕΛΕΤΕΣ

- ✧ **Barry N.B.**, *On Classical Liberalism and Libertarianism*, Macmillan, Λονδίνο, 1986
- ✧ **Bobbio N.**, *Liberalism and Democracy*, 1988, trns Martin Ryle and Kate Soper, Verso, London, 2005
- ✧ **Bruner Justin P.**, *Locke, Nozick and the State of Nature* in *Philosophical Studies* volume 177, 2020
- ✧ **Davis N.**, *Utilitarianism and Responsibility*, Ratio 22, 1980
- ✧ **Davitt, T.E.** “*St Thomas Aquinas and the Natural Law*” in Harding, A. L: *Origins of the Natural Law Tradition*. Dallas: Southern Methodist University Press 1954
- ✧ **Dworkin R.**, *Taking Rights Seriously*, Duckworth, London, 1977
- ✧ **Dostoevsky F.**, *Έγκλημα και τιμωρία*, εκδ. Γκοβόστη, μτφ. Άρης Αλεξάνδρου, Αθήνα, 1990, αναπαραγωγή, εκδ. ΤΟ ΒΗΜΑ, βιβλιοθήκη του κόσμου, 2009
- ✧ **Edward T.R.**, *Nozick's objections to Rawls*,
(https://www.academia.edu/41817967/Nozicks_objections_to_Rawls)
- ✧ **Flathman R.**, *Moderating Rights*, στο E. F. Paul, F. D. Miller και J. Paul (επιμ), *Human Rights*, Blackwell Publishing, Oxford, 1984
- ✧ **Hart, H.L.A.** *Are There Any Natural Rights?* The Philosophical Review. Vol: 64, No. 2. Duke University Press. 1955
- ✧ **Honoré T.**, *Making Law Bind: Essays Legal and Philosophical*, Clarendon Press, Oxford, 1st ed, 1987
- ✧ **Kant I.**, *Lectures on Ethics*, Cambridge University Press, 1997

- ✧ **Kant I.**, *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*, Μετάφραση-Σημειώσεις-Επιλεγόμενα: Κώστας Ανδρουλιδάκης, εκδόσεις Εστία, 2011
- ✧ **Kant I.**, *Μεταφυσική των Ηθών*, 1797, μτφρ. Κ. Ανδρουλιδάκης, εκδ. ΙΔΕΟΓΡΑΜΜΑ – ΣΜΙΛΗ, Αθήνα, 1984
- ✧ **Kant I.**, *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των Ηθών*, εκδόσεις Δωδώνη, 1984
- ✧ **Will Kymlicka**, *Liberalism, Community and Culture*, Oxford University Press, Oxford, 1989
- ✧ **Locke, J.** *Essays on the law of nature* (1663 – 1664). *Locke: Political Essays*. Cambridge: Cambridge University Press. 2006
- ✧ **Locke, J.** *Two Treatises of Government*. Cambridge University Press. Cambridge, Student ed. 2010.
- ✧ **Locke J.**, *Two Treatises of Government*, ed Peter Laslett, rev ed, Cambridge University Press, Cambridge, 1963
- ✧ **Locke, J.** *Some Thoughts Concerning Education*. Ed. Yolton, J.W. & Yolton, J.S. Oxford: Oxford University Press, 1989
- ✧ **Lopez T., Zamzow J., Gill M., Nichols S.**, *SIDE CONSTRAINTS AND THE STRUCTURE OF COMMONSENSE ETHICS*
- ✧ **Mackie J.**, *Can there be a Right-Based Moral Theory?*, σε J. Waldron (επιμ.), *Theories of Rights*, Oxford University Press, Oxford, 1984.
- ✧ **McCloskey H. J.**, *Respect for Human Moral Rights versus Maximizing Good*, στο R.G. Frey (επιμ) *Utility and Rights*, Blackwell Publishing, Oxford, 1985
- ✧ **Nagel T.**, *War and Massacre*, in *Consequentialism and its Critics*, Oxford University Press, Oxford, 1988
- ✧ **Nozick R.**, *Anarchy, State and Utopia*, Blackwell Publishing, 1974

- ✧ **Nozick R.**, *Invariances. The structure of the objective word*, The BELKNAP PRESS OF Harvard University Press, Cambridge, 2001
- ✧ **Nozick R.**, *Philosophical Explanations*. Oxford: Oxford University Press. 1981
- ✧ **Nozick R.**, *The examined Life: Philosophical Meditations*, Simon & Schuster Paperbacks, Νέα Υόρκη, 2006
- ✧ **Nozick R.**, *The Nature of Rationality*, Princeton University Press, New Jersey, 1995
- ✧ **Oliveira de Azevedo M. A.**, *RIGHTS AS ENTITLEMENTS AND RIGHTS AS CLAIMS*
- ✧ **Paul E. F., Miller Jr F. D., Paul J., (edit.)**, *Natural Rights Liberalism from Locke to Nozick*, Cambridge university Press, Cambridge, 2005
- ✧ **Rachels R.**, *Στοιχεία Ηθικής Φιλοσοφίας*, 6^η εκδ από Stuart Rachels, μτφ. Ξενοφών Μπαμιατζόγλου, επιστ. Επιμ. Φιλήμων Παιονίδης, εκδ. Οκτώ, 2010
- ✧ **Rawls J.**, *A theory of Justice*, ελληνική μτφρ “*Θεωρία της Δικαιοσύνης*”, Εκδ. ΠΟΛΙΣ, 2001
- ✧ **Rawls J.**, *Justice as Fairness: Political not Metaphysical in Philosophy & Public Affairs* Vol. 14, No. 3, 1985
- ✧ **Rawls J.**, *Political Liberalism*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη, 1993
- ✧ **Rawls J.**, *Κοινωνική Δικαιοσύνη και Καντιανή Ηθική*, επιμ. Ανδρέας Μιχαλάκης, μτφρ. Λία Β. Μελά - Ανδρέας Μιχαλάκης, εκδ. Liberal Books, Αθήνα, 2016

- ✧ **Raz J.**, *The Morality of Freedom*, Oxford University Press, Oxford, 1986 (reprinted 2009)
- ✧ **Sandel M.**, *Δικαιοσύνη. Τι είναι το σωστό;*, ΠΟΛΙΣ, 2019
- ✧ **Scanlon T. M.**, *Rights, Liberty and Property*. In: Paul J. ed. *Reading Nozick*. Oxford: Basil Blackwell, 1982.
- ✧ **Scanlon T. M.**, *Rights, Goals and Fairness*, in *Consequentialism and its Critics*, Oxford University Press, Oxford, 1988
- ✧ **Shapiro. I.**, *The Evolution of Rights in Liberal Theory*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge. 1986
- ✧ **Simmons, A.J.**: *The Lockean Theory of Rights*. Princeton: Princeton University Press 1992
- ✧ **Weinrib E.**, *The Idea of Private Law*, OUP, 2012, σ. 56.
- ✧ **Wolfe J.** *Robert Nozick: Property, Justice and the minimal state*. Cambridge: Polity Press. 1996